

BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR
-Edebî Meclisler, Meşhur Şâirlerle İlgili Hikâyeler-14

Ahmet KARTAL | ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8563-1589> | ahmetkartal38@gmail.com

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
EskişehirTürkiye/ Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of
Turkish Language and Literature, Eskişehir-Türkiye ROR ID: <https://ror.org/01dzjez04>

Atıf Bilgisi/Citation: Kartal, Ahmet. "BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR -Edebî Meclisler, Meşhur Şâirlerle İlgili Hikâyeler-14". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 34 (Prof. Dr. Hüseyin Akkaya Armağanı) (Haziran 2025), 288-311. <https://doi.org/10.15247/1707224> / Kartal, Ahmet. "REFLECTIONS FROM THE BAYKARA ASSEMBLY -Literary Assemblies and Stories of Famous Poets-14". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 34 (In Honor of Prof. Dr. Hüseyin Akkaya) (June 2025), 288-311. <https://doi.org/10.15247/1707224>

Geliş Tarihi/Date of Submission: 27.04.2025

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 04.06.2025

Yayın Tarihi/Date of Publication: 30.06.2025

Değerlendirme/Peer-Review: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Double anonymized-Two External

Araştırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./ It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ISSN: 1308-6553

e-ISSN: 2792-0836

ÖZET

Zeynüddîn-i Mahmûd-ı Vâsîfî, henüz 15-16 yaşlarındayken muamma çözmedeki yeteneğiyle Alî Şîr Nevâyî'nin dikkatini çekmiş ve meclislerine katılma başarısını göstermiştir. Zamanla şiir söyleme ve inşa yazmada da büyük bir maharet kazanan Vâsîfî tarafından XVI. asrın ikinci yarısında hatıra türünde Farsça olarak kaleme alınan *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, özellikle Türk kültür ve sosyal hayatına dair ihtiva ettiği geniş ve önemli bilgiler vesilesiyle dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, *Bedâyi'u'l-vekâyi'*'de yer alan ve Türkistân coğrafyasındaki Türk kültür hayatına, sultanlarla şairler arasındaki ilişkilere ışık tutup günümüze aktaran yirmi ikinci bölümün tercümesine yer verilecektir. Bu bölümde önce Mevlânâ Matla'î'nin Vîrânî karyesinin talebi ile kendine bağlanan günlük nafakasını istemek için manzum olarak kaleme aldığı dilekçesinin Şeyhü'l-âlem Şeyh tarafından Sultan Ebu'l-muzaffer Sultân Muhammed-i Bahâdûr'ın tertip ettiği özel meclisinde okunmasına değinilmiştir. Daha sonra Türk şiirinin büyük şairi Alî Şîr Nevâyî, Farsça şiirin önemli temsilcilerinden Hakanî-i Şîrvânî, Hâce Ebu'l-bereke, Amîd-i Bâverdî, Molla Câmî, Necm-i Ebherî ile Eslem-i Tûsî, Arap şiirinin önemli şairlerinden Kuba'serî ve Ferezdak ile ilgili hikâyelere yer verilmiştir. Bu hikâyelerde özellikle şairlerin fesahat ve belagatteki yetkinlikleri ile sezgi gücü ve kavrama yeteneklerine dikkat çekilmiştir. Bölümün sonunda ise Matla'î'nin beş fasıldan oluşan manzum dilekçesi ve ona sultanın ağzından yine manzum olarak cevap veren Vâsîfî'nin manzum cevabı yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî, *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, edebî meclisler, manzum dilekçe, şair hikâyeleri.

REFLECTIONS FROM THE BAYKARA ASSEMBLY -Literary Assemblies and Stories of Famous Poets-14

ABSTRACT

Zayn al-Dîn Mahmûd-i Vâsîfî attracted the attention of 'Alî Shîr Navâ'î with his talent for solving poetic riddles (mu'ammâ) at the young age of 15 or 16, earning him the privilege of joining Navâ'î's literary assemblies. Over time, Vâsîfî also mastered poetry and epistolary writing (inshâ'). His Persian memoir, *Badâyi' al-vaqâyi'* (Wondrous Events), composed in the second half of the 16th century, stands out for its extensive and significant insights into Turkish cultural and social life. This study presents a translation of the twenty-second chapter of *Badâyi' al-vaqâyi'*, which sheds light on the literary culture of Turkistan and the relationships between sultans and poets. The chapter first discusses Mawlânâ Matla'î's poetic petition, composed to request his daily stipend from the village of Vîrânî, which was read at a special assembly convened by Sultan Abû al-Muzaffar Muḥammad-i Bahâdur and presided over by Shaykh al-'Âlam Shaykh. Subsequently, the text includes anecdotes involving prominent literary figures such as 'Alî Shîr Navâ'î, a towering figure of Turkic poetry; Hakanî-i Shîrvânî, a leading representative of Persian poetry; Khwāja Abû al-Barakât; Amîd-i Bâwardî; Molla Jâmî; Najm-i Abharî; Aslam-i Tûsî; Kuba'sirî, a notable Arab poet; and Farazdaq. These stories particularly emphasize the poets' eloquence (faşāḥat), rhetorical mastery (balāghat), intuitive brilliance, and intellectual acuity. The chapter concludes with Matla'î's poetic petition, structured in five sections, followed by Vâsîfî's versified response, composed in the voice of the sultan.

Keywords: Zayn al-Dîn Mahmûd-i Vâsîfî, *Badâyi' al-vaqâyi'*, literary assemblies, poetic petition, stories of poets

Giriş

Türkistân coğrafyası, hiç şüphesiz Türk kültür ve medeniyetinin hem teşekkül edip geliştiği hem de tekâmüle ulaştığı önemli coğrafi mekânlardan biridir. 16. asrın önemli edebî şahsiyetlerinden biri olan, bu asrın Farsça ve Tacikçe nesir tarzının kurucularından sayılan Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî'nin *Bedâyi'u'l-vekâyi'* isimli eseri, bu coğrafyadaki Türk kültür ve sosyal hayatına ait bazı önemli bilgileri ihtiva etmesi yönüyle dikkat çekmektedir. Hatıra türünde olan eserde Vâsîfî'ye ve başka şairlere ait birçok şiir de bulunmaktadır. Vâsîfî bu eserinde bizzat kendi gördüklerini, arkadaşlarını, tanıdıklarını, Herât'ta yaşadığı ve Mâverâünnehir'e gitmek zorunda kaldığı süreçlerde şahit olduğu siyasî, kültürel, ilmî ve edebî hayatı anlatmıştır. Bunu yaparken sadece saray ve çevresine değil aynı zamanda zanaatkâr ve sanatkârlara da değinmiş, bunların meslekleri ve günlük hayatları hakkında bilgi vermiş, düşünce ve estetik zevklerini belirtmiştir. Vâsîfî, anlattıklarını tarihçilerin çoğunluğunun aksine halkın gözünden yansıtmıştır. Ayrıca halkın içerisinde bulunduğu durumu, çektiği sıkıntıları da belirtmiştir. Bunun yanında bu bölgelerde yaşayan seçkin kimselerin şahit olup naklettiği çeşitli olay ve hikâyeler de eserde yer almaktadır.¹ Bu çalışma, Vâsîfî'nin *Bedâyi'u'l-vekâyi'* isimli eserinin "22. Bölüm"ünün serbest tercümesini ihtiva etmektedir (bak. Vâsîfî 1350: 90-111).

در [بیان] عرض نمودن جناب نادرۃ الافاضل و الاهی ناظم الدرر و الالی مولانا مطلعی عرضه داشت منظوم خود را که مشتمل بود بر طلب قریة " ویرانی و التماس خرج الیوم خود را از دیوان عالی اعلی خاقانی به مجلس سپهر منزلت رفیع و در شگفت شدن طبع لطیف حضرت سلطنت شعاری خلد ملکه از غرایب و آن ملتسمات بدیع (Fazilet sahibi kişilerin ve halkın nadiri olan, cevher ve incileri tanzim eden/nazmeden Mevlânâ Matla'î Vîrânî karyesinin talebini ve kendi gündeliğini/günlük bağlanan nafakasını ulu hakanın yüce divanında talep etmek için onun felek gibi yüce meclisine gitmesi ve hoş fitratlı saltanat sahibi sultanın bu istek karşısında şaşırması.) başlığını taşıyan bu bölümde; önce 19 Muharremü'l-harâm 929/8 Aralık 1522 pazar günü dönemin önemli şairlerinden Matla'î'nin Vîrânî köyünün talepleri ile kendisine bağlanan günlük nafakasını istemek için manzum olarak beş fasıl halinde yazdığı dilekçesini, Şeyhü'l-âlem Şeyh'in Sultan Muhammed Bahâdır'ın huzurunda okumasına değinmektedir. Arz olunan bu dilekçenin sultan tarafından kabul veya reddedildiğini belirten bir tepki göremeyince Vâsîfî, Rıyâzî-i Türbetî'nin Bedahşân'ı fetheden Sultan Hüseyin-i Baykara'dan yazdığı bir şiirle Bedahşân madeninin darugaliğini istemesi; sultanın da bunu kabul etmesini ihtiva eden bir hikâye anlatması üzerine sultanın kendisine sunulan dilekçeyi kabul ettiği vurgulanmıştır. Daha sonra Vâsîfî tarafından "Hakanî-i Şîrvânî ile Şîrvân Şâh", "Hâce Ebu'l-Bereke ile Semerkand'ın ileri gelenlerinden biri", "Mîrzâ Baysungur ile Amîd-i Bâverdî", "Molla Câmi ile Mevlânâ Hamîd-i Kel", "Sultan Sencer ile Necm-i Ebherî", "Haccâc ile Kuba'serî", "Kadı Ebu'l-adl-i Şâmî ile Ferazdak", "Alî Şîr Nevâyî ile Musahibi Mevlânâ Sâhib-dârâ" ve "Eslem-i Tûsî ile Nizâmülmülk" arasında gerçekleşen hikâyeler anlatılmakta, karşılıklı söylenen şiirler belirtilmektedir. Ayrıca şairlerin, sultanların tertip ettiği meclislerde ya da onların huzurunda sergiledikleri güçlü sezgileri, kavrama yetenekleri ve hazır cevaplılıklarına dikkat çekilmiştir. Bölüm sonunda, hem Matla'î'nin sultana sunduğu beş fasıldan oluşan manzum dilekçe ile Vâsîfî'nin sultanın ağzından ona cevap verdiği şiire hem de sultanın manzum nişanına/fermanına yer verilmiştir.

Matla'î'nin Ebu'l-muzaffer Sultân Muhammed-i Bahâdır'a Sunduğu İnam Dilekçesi

Şair fitratlı, sahip olduğu fenlerle ilgili düşünceleri büyüleyici ve sözleri bukalemun gibi rengârenk olan Mevlânâ Matla'î, 19 Muharremü'l-harâm 929/8 Aralık 1522 pazar sabahı, tan ağartısı gibi dünyayı aydınlatan padişahın bargâhında sultana bir dilekçe sundu. Sunduğu bu dilekçeyle Vîrânî köyü için o dönem geçerliliği olan altın ve kendisinin günlük nafakasını padişahın talep etti. **Hazret-i Sultân-ı a'zam**, milletlerin yöneticisi, Allah'ın yüce kelimesinin destekçisi, Allah'ın yeryüzündeki halifesi, kullarının başı üzerinde bir gölgelik olan, yüksek derecelere ulaşan, halkına şefkatli, yaratılmışlar arasında merhametli,

¹ Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî ve eseri hakkında bilgi için bak. Eraslan 2019: 759-763; Vâsîfî 1349: hefdeh-bîst.

امان الخلق سلطان الخواقين
امين الخلق خاقان السلاطين

Halkın emniyeti/esenliği olan hakanlar hakanı, insanların güvencesi olan sultanlar sultanı.

شهی که نقش نگین جلال شد نامش
کمال یافت خلافت به فر ایامش

O öyle bir sultandır ki onun adı yüzüğünün/mührünün nakışı gibi yüce oldu. Onun hükümdarlığı döneminin nuru ile hilafet kemal buldu.

eşi bulunmayan Melik'in merhametine layık olan **Ebu'l-muzaffer Sultân Muhammed-i Bahâdır** [Allah onun mülkünü sonsuza kadar korusun] (öl. 939/1532)² hem yücelik ve haşmet merkezi hem de azamet ve güçlülük karargâhı olan otağında bulunmaktaydı. Yetkin devlet erkânı, sahip oldukları donanım ile önde olanlar, kutsal olan eşliğini öpmek için onun kutlu sayılan kutsal mekânında bulanmakta, izzet ve hürmet makamında oturmakta, cömertlik ve yücelik göğünün feyz ışıklarıyla aydınlanmış olarak görülmekteydiler.

Alicenap, sadaretin sığınağı ve vakur maliki, eyalet dizginlerinin sahibi olan;

امين شاه جهان کامگار صدرنشين
که رای انور او شد چراغ دولت و دين

Cihan şahının emîni ve sadaret makamına oturma arzusuna kavuşmuş olan sadrazamın parlak görüşü, devlet ve dinin چراغı oldu.

Şeyhü'l-âlem Şeyh³, şairlerin en fasihi, fasihlerin en yetkini **Mevlânâ Matla'î'nin**, akıcılık ve selasette ebedî hayat bahşeden bengi su gibi olan hoş ve güzel şiirlerini, letafette, gönlü çeken güzelliğe sahip beş fasıl/bölüm halinde düzenlenmiş şiirlerinden oluşan ve okuyanlara mutluluk verecek lezzette olan arzuhalini, sultanın tertip ettiği felek gibi yüce meclisinde itibar görmesi ümidiyle sultana sunup huzurunda okudu. Ancak **Matla'î'nin** sunulup okunan bu arzuhalinin, sultan tarafından kabul edildiğini gösteren herhangi bir emare ve ona ulaştırmak istediği mesajın kendisine ulaştığını belirten herhangi bir işareti sultanın yüzünde göremedi. Yani sultan tarafından ne şiirlerin ne de şairin dileğinin kabul edildiğine dair bir tepki verilmedi. Hatta onun emeller hilatinin yakası, ikbalin yüce süsleri ve nakşıyla süslenip bezenmedi. Bu olayların yazarı ve bu hikâyelerin derleyip toplayıcısı olan, kulluk halkasını can kulağına takan, iyilik ve saadet istemeklik örtüsünü itaat ve izan omuzuna atan ve sultanın sarayının bendesi olan ben **Vâsîfî**;

اگر چه پيش خردمند خامشی ادب است
به وقت مصلحت آن به که در سخن کوشی

دو چیز طیره عقل است دم فرو بستن
به وقت گفتن و گفتن به وقت خاموشی

Eğer bilge kişinin karşısında/yanında susmak edep ise de maslahat anında/uygun zamanda konuşmak, (susmaktan) daha iyidir.

İki şey aklın utancıdır. Konuşma vaktinde susmak, susma zamanında konuşmak.

şeklindeki beyitlerin kutluluk veren ve hikmetli olan sözlerinin hükmüne uygun gelecek şekilde küstahlık gösterip cüret ederek kutlu sultana şöyle dedim: “Allah tarafından günahları affedilmiş ve ibadetleri kabul edilmiş olan merhum **Sultan Hüseyin Mîrzâ** [Allah onun kabrini nurlandırın] (öl. 912/1507)⁴, zafer kazanıp nusrete ulaşmış

² Kildi Muhammed Han'ın itimat ettiği en muteber adamlarından olan Matla'î, dönemin önemli şair ve fazıl kişilerindendi. Siyak ilminde/bağlam bilgisinde maharet sahibi olan Matla'î'ye Sultan Kildi Muhammed Han çok değer vermiş ve çeşitli iltifatlarla bulunmuştur (Kartal 2024: 552).

³ Kildi Muhammed Sultan'ın vezirlerinden.

⁴ Sanatçı yönüyle de tanınan Timurlu hükümdarıdır. Cesur bir savaşçı olan Hüseyin-i Baykara, Horâsân ve civarında otuz yedi yıl parlak bir saltanat sürmüştür, bu süre zarfında sanata ve sanatçılara büyük önem vermiştir. Şairler, ressam ve tarihçilerin de aralarında bulunduğu pek çok ilim adamını himaye etmiş, Herât'ı bir kültür ve sanat merkezi haline getirmiştir. Onun himaye ettiği âlimlerin başında çocukluk arkadaşı, daha sonra divan beyi, nişancısı ve nedimi olan Ali Şîr Nevâyî ile ünlü mutasavvıf şair Molla Abdurrahmân-ı Câmî ve Hüseyin Vâ'iz-i Kâşîfi gelmektedir. Özellikle oluşturduğu meclisler meşhurdur (bak. Algar vd. 1998).

sancağını **Bedahşân**⁵ vilayetine doğru açmış, İlahi takdir gibi gerçekleşen azimet dizginini, **Hüsrev Şah**’ın ikbal binasının kökünü kazıyıp yok etme kastıyla oraya çevirdiği vakit **Mevlânâ Riyâzî-i Türbetî**⁶ daima fazilet ve kemal bahçelerini latifeler kalemlerinden sızan damlalarla/yazılanlarla yeşillendiriyor, canlandırıyor/donatıyor ve beziyor; düşünce madeni ve tabiat/fitrat mahzeninin tamamından ehl-i zamana sunduğu manaların parlak mücevherlerini, rağbet edilen/beğenilip istenen bu üslupla nazmederek/tanzim ederek arz ediyordu/saçıyordu. O adalet madeni ve cömertlik mahzeninden, **Bedahşân** madeninin darugalığını⁷ rica etti/istedi. Onun bu sözü mezkûr sultana çok hoş ve güzel geldi. O dönemin önde gelen şairlerinden **Mevlânâ Fazlî**⁸, şu matlaından dolayı kendi döneminin fazilet sahibi kişilerinden övgü almıştı;

شمع کاشانه جان است قد موزونش
شعله شمع بود طاقیه گلگونش

Onun mevzun/düzgün boyu, can kâşanesinin mumudur. Onun gül renkli takkesi, mumun alevi idi.

Bu beyit de çok güzel ve hoş bir şekilde söylenmiştir:

نص قاطع بود از بهر هلاک دل و جان
صاد چشم تو که بر سر بود ابرو نویش

Üzerinde nûn (ن) harfine benzeyen kaşının bulunduğu sad (ص) harfine benzeyen gözün, gönül ve canın helaki için kati bir nastı (yani sad senin gözün, onun üzerinde nûn olan kaşın var. Nasta onu öldürmek için karardır.).

Bu sözler yüce sultan tarafından yerinde bulunup kabul edilerek kendisine uygun şekilde cevap verildi. Ertesi gün talihli/bahtlı açık, parlak firuze tahtlı sultan, Doğudaki **Bedahşân** mülkünün tamamını fethedip kendi tasarrufuna aldı. Âlemi aydınlatan narçiçeği renkli la’le benzeyen güneşi, cihanı parlatan kendi tacının süsü kıldı. **Mevlânâ Fazlî**, sultanın dilinden/ağzından onun arzu ve isteğine uygun bir şekilde o arızanın/dilekçenin cevabını verdi. Sultanın dilinden oluşturulan o kutlu emir, ona ulaştı. Böylece o, şahlara layık inayetler ve hüsrevlere yakışır lütuflarla onurlandırıldı ve yüceltilti.

Saltanat sahibi sultan (mülkü daim olsun), bu hikâyeye/olaya kulak verip dinledikten sonra **Mevlânâ Matla’î**’nin başvurusunu/dilekçesini yerden alıp yukarı kaldırdı, onun bu ikbal menşuruna/başvurusuna uygundur tuğrası çekerek onu kabul etti. Hatta onun yüce sancağını, ulu feleğin zirvesine yükseltip dikti. Sultan’ın [mülkü daim olsun] sergilediği tavır ve içerisinde bulunduğu vaziyetten şu durum ortaya çıktı ki onun inayet lütfunun nâzımı, verilen dilekçenin cevabının yazılacağı sonsuz sevgi sayfasına⁹ اَمَّنْ يُجِيبُ الْمُنْتَظَرُ اِذَا دَعَا⁹ ayetini tuğra olarak koyup onu süsledi ve parlattı, onun acıma ve merhamet münşisi onun arzu ve isteği üzerine örneği olmayan bir izanın zorunluluğu ile inayet ve cömertliğinin gereği olarak¹⁰ اَجِيبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَا¹⁰ ayeti fehvasınca yüce fermanını süsledi ve aşikâr kıldı. Bununla birlikte âlemin sığınağı olan dergâhın aciz ve hakir bendeleri cüret edip teşebbüste bulunarak onun dilekçesine o yüce sultanın lütfu dilinden/sözleriyle cevap verdi. Nişan da zikredilen **Mevlânâ**’nın dileği üzerine tanzim edildi ve celal sahibi sultana iletilti. Ayrıca verilen bu cevapta **Mevlânâ Matla’î** övgü sözleri ve takdir ifadeleriyle onurlandırıldı ve yüceltilti. Bu aciz ve hakirin hatırına şu geldi ki yüce sultanın onun bu dilekçesine/başvurusuna o anda ilgi gösterip karşılık vermemesinin sebebi, yukarıda zikredilen **Mevlânâ**’nın arzu ve

⁵ Afgan Türkistanı olarak da bilinen Bedahşân’ın kuzeyinde Amuderya, güneyinde Hindukuş dağları, doğusunda Doğu Türkistan, batısında ise Kunduz ırmağı bulunmaktadır. Kısmen dağlık görünüşte yüksek bir yayla olan Bedahşân’ın en hareketli kesimi ve en canlı ticaret alanı Gökçesu (Kökçesu) vadisidir. Önceleri Bedahşân isminin de bu vadiye çok bulunduğu söylenen bedahş/belahş adındaki pembe yakuttan (la’l-i Bedahşî, la’l-i Bedahşânî) geldiği ileri sürülmüşse de daha sonra bunun aksinin söz konusu olduğu ve taşın adını buradan aldığı görüşü kuvvet kazanmıştır. Son yıllarda ise kelimenin Sâsânîler’in “müfettiş, yüksek yönetici” demek olan bedahş/badahş unvanından türetildiği tespit edilmiştir (bak. Saray 1992).

⁶ Horasan Türbet’tendir. Sultan Hüseyin Mîrzâ döneminde Herât kadılığı yapmıştır. Altın biriktirmek ve cimrilikle meşhur olmuştur. Erdem sahibi bir kişiydi. Ömrünün sonlarına doğru Şâh Tahmasb adına *Adl-i Vücûd* adında yaklaşık beş bin beyitten oluşan bir mesnevi kaleme almıştır. Riyâzî-i Zâveyî’nin şiirlerini alıp onlara kendi ismini verdiği belirtilmektedir (Câmî 1393: 169).

⁷ Daruga; vali, askeri vali, bir bölgenin idaresini ve düzenini sağlayan memur demektir (Babur 2006: 656-657).

⁸ Herâtlı olan Fazlî, küçük yaşlarında hem nakkaşlığa başlamış hem de şiir söylemiştir. Yetkin bir şair olduğunu kabul ettikten sonra nakkaşlığı bırakmış ve şiir söylemeye devam etmiştir (Alî Şîr Nevâyî 2001: I/118, II/436; 1323: 82, 256-257).

⁹ Neml suresi âyet 62’den nakıs iktibas. Meali: “(İyi düşünün!) Darda kalmış bir kimsenin duasını kabul edip onun sıkıntısını gideren...”

¹⁰ Bakara suresi âyet 186’dan nakıs iktibas. Meali: “...Kulum bana dua ettiği zaman, Ben onun duasına (er ya da geç) icabet ederim...”

isteklerinin küçüklüğünden yani maddi ve dünyevî oluşundan, onun fitratının rezaleti ve himmetinin/niyetinin bozukluğundan yani değersiz amaç ve arzulara sahip olmasından kaynaklanmaktaydı. ¹¹ اِنَّ اللهَ يَحِبُّ عَوَالِي الْهَمَمِ وَيُبْغِضُ سَفْسَافَهَا sözünü gereğince sultan o zaman için dünyevî istekleri ve değersiz arzu ve istekleri göz ardı ederek daha yüce düşünceleri tercih etmiştir;

همت بلند دار که نزد خدا و خلق
باشد به قدر همت تو اعتبار تو

Gayretli ol, zira Tanrı'nın ve halkın nezdinde itibarın, gösterdiğin gayret kadardır.

Nüktedân Hakanî-i Şîrvânî ve Nüktebîn Şîrvân Şâh

İlâhî sırlara vakıf olan, Tanrısal gizemleri keşfeden, dinin emîni olan **Hakanî-i Şîrvânî** [Allah ruhunu şad kılsın] (öl. 595/1199)¹², kendi zamanındaki fasihlerin en fasihi, belagat sahiplerinin en beliği idi. Yetkin fesahatle donatılmış eserleri, lafızlarının matlalarından kutlu; belagat nurlarıyla kaplanmış şiirleri, kelimelerinin maktalarından parlak olan *Dîvân*'ı, tanınan ve bilenen bir kitaptır.

[Beyit]

در طی آن کتاب مگر سنبل تر است
یا از نسیم روضه رضوان معطر است

O kitap(lar)ın içinde sanki taze bir sümbüldür ya da Rıdvan cennetinin nesiminden (daha) muattardır/kokuludur.

O, mülâzemet sancağını daima âlemin sığınağı olan **Şîrvân Şâh** (öl. 555/1160)¹³'in dergâhına/sarayına diker, zamanın insanların kulaklarını ise sürekli latif tabiat/fitrat hazinesi ve zarif/ince anlayış/kavrayış gencinesinden çıkan/oluşan övgü cevherleri ve çiçekleri ile süsler ve donatır. Onun, son beyti şu şekilde olan bir kıt'a yazıp hâcibe vererek **Şîrvân Şâh**'a gönderdiği nakledilmektedir;

وشقی ده که در برم گیرد
یا وشاقی که در برش گیرم

Beni kucaklayacak/kucağına alacak bir gulam ya da onu kucağıma alacak bir gulam ver.

Şîrvân Şâh, kendisine ulaşan mektubu açtı ve okudu. **Hakanî**'nin hatasından dolayı çok sinirlenip hiddetlenen sultan, yalancının değersiz ve güvenilmez sözleri gibi onun kıt'asının yazılı olduğu kâğıdı buruşturup yere attı. Hacıp kıt'anın yazılı olduğu kâğıdı yerden aldı ve **Hakanî**'ye götürdü. **Hakanî**'ye kıt'asının yazılı olduğu kâğıdı ¹⁴ مَنْ أَوْتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ ve ¹⁵ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ayetleri fehvasınca verdi. Hacıbin, kıt'asının yazılı olduğu kâğıdı kendisine verdiği an **Hakanî** başını öne eğdi ve derin bir düşünce denizine daldı. Daha sonra başını yukarı kaldırdı, elini uzattı ve havada uçan bir sineği yakaladı. Yakaladığı sineği, kıt'anın yazılı olduğu kâğıda sardı ve hâcibe vererek tekrar **Şîrvân Şâh**'a gönderdi. **Şîrvân**

¹¹ Tercümesi: Muhakkak Allah himmetli/çalışkan insanları sever, tembellik edenlere gazap eder.

¹² İran edebiyatının en dikkate değer şairlerinden biri olup tam adı Efdalüddîn İbrâhîm b. Alî-i Şîrvânî'dir. Nisbesinden Şirvanlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Şamâhî'nin kuzeyindeki Malhamlû nahiyesinden olduğu da belirtilmektedir. Bir dülgere çocuğu olan Hakanî, çok erken yaşlarda olağanüstü bir şairlik yeteneği göstererek, ilk önce küçük eyalet hükümdarı olan Şirvanşahlardan Hakan-ı ekber Minûcihr'in sarayına intisap etmiş ve Hakanî mahlasını bu hükümdarın unvanından almıştır. Her ne kadar ömrü boyunca Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in sarayına girmek istemişse de bu emeline kavuşamamıştır. Hicaz'a giderek Hz. Peygamber'i öven şiirler, civardaki küçük hükümdarların saraylarına girerek onlar için övgü şiirleri yazmıştır. Bir isyan çıkarma töhmetiyle bir süre hapisteye kalan Hakanî, Tebrîz'de ölmüş ve orada şairler mezarlığına defnedilmiştir. Hakanî'nin on sekiz bin beyit tutan *Dîvân*'ı, birçok defalar şerh edilmesini gerektiren güçlüklerine rağmen, çok takdir edilen bir eser olup naatlar, medhiyeler, zamandan, felekten şikâyet şiirleri, mersiyeleler, vb.lerini içermektedir (Ateş 1968: 54-59).

¹³ el-Melikü'l-muazzam Hakan-ı Büzürg (Hakan-ı Ekber) unvanıyla tanınan III. Menûcihr'dir. Farsça şiirin ünlü kaside şairi Hakanî-i Şîrvânî'nin ona nisbetle böyle anıldığı belirtilmektedir. Eski Bakü Kalesi'nin duvarları III. Menûcihr tarafından yaptırılmıştır. Şirvanşah III. Menûcihr, Irak Selçukluları'na bağlıydı. Gürcü Kralı IV. David, Şirvanşahlar ile evlilik yoluyla akrabalık kurarak onları Selçuklular'la mücadelede kendi yanına çekmiştir. IV. David'in Kıpçak Prensi Şaragan oğlu Atrak'ın kızı Guranduht'la evlenmesi ve ardından 40.000 Kıpçak'ın aileleriyle beraber Gürcistan'a göç ettirilip yerleştirilmesi Selçuklular ve diğer komşu devletlerle mücadelede kendisine önemli güç kazandırmıştır (bak. Aşurbeyli 2010: 212).

¹⁴ Hâkka suresi, ayet 25'ten nakıs iktibas. Meali: "Amel defteri sol tarafından verilen kimse..."

¹⁵ İnşikâk suresi, ayet 10'dan nakıs iktibas. Meali: "Amel defteri arkasından verilen kimse ise"

Şâh, Hakanî'nin kendisine gönderdiği kâğıdı açınca onun içindeki sineği gördü. Biraz düşündükten sonra tebessüm etti ve **Hakanî'yi** huzuruna çağırdı. **Şîrvân Şâh**, huzuruna gelen **Hakanî'ye** saygı gösterip hürmet etti. Ona kendinin özel elbiselerinden giydirdi ve onu onurlandırıp yüceltti. Padişahın boyunun uzunluğu ve güzelliği serv-i âzâdı/uzun ve düzgün serviği hayrete düşüren, salınarak yürüyüşünün hoşluğunu kıskanan sanavberin/çam fıstığı ağacının gönlünü acı ve ıstıraba düşüren bir cariyesi vardı.

هزار سرو که در حد اعتدال برآید
به قامتش نرسد گر هزار سال برآید

Ölçülü ve düzgün binlerce servi, eğer binlerce yıl geçse de onun boyunun güzelliğine erişemez.

O cariyeyi de **Hakanî'ye** bağışlayıp verdi. O mecliste söylenen sözlerdeki incelikleri en ince ayrıntısına kadar kavrayan ve sanal kökün inceliklerini sadece işiterek algılayıp çözümleyen kişiler, tıpkı örümcek ağına yakalanmış sinek gibi telaşa düştüler. Hiç kimse bu mananın/kâğıdın içine konan sineğin ihtiva ettiği gizemi anlayamadı, mührü gizlenmiş sırrı ortaya çıkaramadı. Sonunda **Hakanî'nin** yanına geldiler, kendi yetersizliklerini itiraf ettiler ve ona şöyle dediler;

مگر تو حل کنی این مشکلات نامه خود
وگر نه روح قدس مرد این معما نیست

Mektubunuzdaki bu müşkülâtı ancak siz çözebilirsiniz. Yoksa Ruhü'l-Kuds/ Cebrail bile bu muammayı çözmeye muktedir değildir.

“Allah aşkına, bu gizemin sır perdesini kaldır ve bu zor düğümü akıl ipimizden çöz (aklınızın algılamadığı bu bilinmezi açıkla).” Bunun üzerine **Hakanî** onlara şöyle dedi; “Hacip **Şîrvân Şâh**’ın ettiği itirazın haberini bana ulaştırdığında, aklıma şu geldi: Bizim padişahımızın soru soranların sualini oluşturduğu selle gönül denizinin bulanıklaşması (yani sorulan soru sebebiyle gönlünün kederlenmesi) âdeti ve huyu değildir; bilakis bu tür meseleler onun sevincini artırır ve içini açar. Herhalde sultanın etmiş olduğu itirazın sebebi, benim göndermiş olduğum kıt’ada geçen ‘یا و شاقی که در برش گیرم’ ya da onu kucağıma alacak bir gulam ver’ şeklindeki mısram olsa gerek. Şüphesiz bundan dolayı o kerem sahibi padişah, şöyle düşünmüş olmalı; ‘Ey alçak ruhlu, himmeti düşük kişi! Ey aşağılık nankör! Benim cömertlik hazinemde ne eksiklik gördün? Benim ihsan denizimde hangi noksanı müşahade ettin/fark ettin ki talebini şüpheli bir şekilde dile getirdin?’ “(**Şîrvân Şâh** bana) niçin şöyle söylemedin (diye sormuş olmalı); ‘یا و شاقی که در برش گیرم’ onu kucağıma alacağım/onunla birlikte olacağım bir gulam ver’ (Ben de ona cevaben) özür dilemek için bir sineği yakaladım, onu kıt’anın yazılı olduğu kâğıda sararak ona (yeniden) gönderdim. Yani (sultana) aslında ben ‘یا و شاقی (o gulam/sevgili ile) şeklinde yazmışım. (Ancak) yazdığım sırada ‘یا’ kelimesinin noktasının yanına konan bir sinek, (oraya) ikinci bir nokta daha bırakmış; (böylece kelime ‘یا و شاقی’ [ya da o güzel/sevgili] şeklinde değişmiş). Bundan dolayı benim bunda bir suçum ve günahım yoktur. Nüktedan yani söylenen sözlerdeki inceliği kavrayan padişah, (benim gerçekleştirdiğim eylemdeki) bu sırrı anladı, özrümü kabul etti ve beni lütuf ve ihsanıyla ödüllendirdi; hatta akranlarım ve benzerlerim arasında değerli ve onurlu kıldı.”

[Mısra]

همایون کشوری کان عرصه را شاهی چنین باشد

Ne mutlu bir ülke ki o toprakların böyle bir şahı var.

Hâce Ebu'l-Bereke'nin Yanlış Yazan Kâtip ve Dar Kafalı Okuyucu ile Macerası

Fazilet sahiplerinin uyup tabi olduğu saygıdeğer (bir) kişi, zarif kimselerin en önde geleni, güçlü meleke ve seçkin duyularla donanmış, engin anlayışı ve yetkin kabiliyetleriyle temayüz etmiş olan **Hâce Ebu'l-bereke**¹⁶, **Mâverâünnehir**¹⁷’in en faziletli ve başta gelen insanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Onun bir beyti şu şekilde olan bir gazel söylediği nakledilmiştir;

¹⁶ Şehr-i Seb’de kadı iken halka ettiği zulümden dolayı görevinden azledilince Horâsân’a gitmiştir. Yaptığı uygunsuz işlerden dolayı Horâsân’dan Semerkand’a gelmiş ve buraya yerleşmiştir (Alî Şîr Nevâyî 2001: I/178-179, II/500-501).

¹⁷ Mâverâünnehir, Türkistân’a yönelik İslâm fütuhâtından sonra Arapça kaynaklarda Ceyhun nehrine/Amuderya’ya izafeten “nehrin öte tarafında bulunan bölge” anlamında kullanılmıştır. Mâverâünnehir tabiri IX./XV. yüzyıldan itibaren Farsça kaynaklarda kullanılmaya başlanmıştır. Arapça metinlerde Mâverâü'l-ceyhûn ya da Haytal, Batı kaynaklarında Transoxiana diye anılan bölgeye bazı Türk müellifleri Çayardı adını vermişlerdir. Modern dönemde ise Mâverâünnehir, Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan yaklaşık 660.000 km²’lik coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Bölgenin doğu ve kuzey sınırları İslâm hâkimiyetinin genişlemesine paralel olarak değişmiştir. Mâverâünnehir’in hangi şehir ve bölgeleri kapsadığı konusunda bilgi veren Arap coğrafyacılarından İstahrî güneyde Ceyhun

خشك شد كشت امید ما و شد قحط وفا
ز آتش دل تا در آب چشم ما باران نماند

Bizim umut ekinimiz kurudu ve vefa kıtlığı başladı. Gönül ateşi(miz) o kadar arttı ki gözümüzün yaşında/gözyaşımızda bile yağmur kalmadı.

Ancak bu beyti istinsah eden bir kâtip, sehven/dalgınlıkla ya da hataen/yanlışlıkla, "تا" (tâ: -e kadar)" kelimesini "یا" (yâ: ya/veya)" olarak yazmış. Tesadüfen bu gazel, **Semerkind**¹⁸'in seçkin bilginlerinden birinin eline geçmiş. Gazeli okuyan bu kişi, dar görüşlülüğünden dolayı bu duruma dil uzatarak "**Hâce Ebu'l-Bereke** bu beyti gazele sonradan eklemiştir." demiştir. Onun söylediği bu söz **Hâce Ebu'l-Bereke**'nin kulağına gelince, irticalen şu kıt'ayı söylemiştir:

هرچه آید به پیش اهل کمال به گمان خطاش خط نکند
نقطه‌ها گر فتند زیر و زبر عقل را پی رو نقط نکند
هرچه خوانند نیک فکر کنند یا نخوانند تا غلط نکند

Kemal ehli kişilerin önüne her ne gelirse gelsin, (hemen) onu yanlış zannederek karalamazlar. Eğer (harflerin üzerinde ya da altında bulunan) noktalar yukarıdan ya da aşağıdan düşse/silinsin de akıl sahipleri (o) noktalara takılıp hüküm vermez.

(Onlar her) ne okurlarsa okusunlar güzel/iyi (şeyler) düşünürler; ya da hata etmemek için hiç okumazlar.

Hâce Ebu'l-Bereke'nin söylediği bu kıt'a, o aziz kişinin eline ulaşınca söylediklerinden dolayı son derece utandığı, hemen eyerli ve dizginli bir at ile uygun elbiseler hazırlayıp ondan özür dilemek üzere **Hâce**'ye gönderdiği rivayet olunmuştur. Vuku bulan bu (tür) olay(lar)dan dolayı dinin önderi **Hazret-i İmâm Zeyne'l-âbidîn** [Allah ondan razı olsun] (öl. 94/712)¹⁹ şöyle buyurmuştur; "مواخات الشعراء فأنهم يضنون بالمدح و وجودون بالهجو" yani şairlerle dostluk kurmaktan sakının! Çünkü onlar övgüde bir hayli cimri, yergide ise oldukça cömerttirler.

Mîrzâ Baysungur ibn-i Mîrzâ Şâhruh ile Sezgi ve Anlayış Sahibi Amîd-i Bâverdî'nin Hikâyesi

Zamanının en üstün ve yetkin şairi olup söz meydanında fesahat topunu belâgat çevgâniyle/değneğiyle kendi akranları/çağdaşları ve emsalinden/benzerlerinden kapan **Amîd-i Bâverdî**'ye "**Kel Şâir**" de diyorlardı.

Rivayet olunur ki bir gün, merhum ve mağfur kutlu sultan **Mîrzâ Şâhruh**²⁰ (öl. 850/1447)'un oğlu **Mîrzâ Baysungur**²¹ (öl. 837/1434) [Allah her ikisinin de delillerini nurlandırsın/yüce kılsın] özel meclisinde şairler ve

nehriyle sınırlanan bölgenin Buhârâ, Semerkand, Soğd toprakları, Üsrüşene, Şâş/Taşkend, Fergânâ, Keş/Kiş, Nesef/Nahşeb, Sagâniyân/Çagâniyân, Huttal/Huttalân, Tirmîz, Guvâziyân, Ahsîkes, Hârizm, Fârâb, İsbicâb, Talas, İlâk ve Hucend'i kapsadığını; İbn Havkal doğusunda Pamir, Reşt ve düz bir çizgi üzerinde Huttal'e sınır Hint topraklarının, batısında Tarâz'dan itibaren batıya doğru Bârâb (Fârâb), SütKent, Semerkand'a tâbi Soğd, Buhârâ ve tâbi yerler, Hârizm ve Hârizm denizine/Aral gölü'ne kadar yay halindeki bir çizgi üzerinde Oğuzlar ve Karluklar ülkesinin kuzeyinde Fergânâ'nın doğu ucundan Tarâz'a kadar uzanan düz bir çizgi üzerindeki Karluk topraklarının, güneyinde ise Bedahşân ve Hârizm denizine kadar düz bir çizgi üzerinde Ceyhun nehrinin yer aldığını ve Huttal'in de Mâverâünnehir'e dâhil olduğunu kaydeder. Mes'ûdî ise, Mâverâünnehir'in de içinde bulunduğu geniş topraklara "Kuşan" adını vermiştir. Ebü'l-Fidâ ve Kalkaşendî gibi Arap tarihçi ve coğrafyacıları da Turan topraklarının üç büyük bölgeden meydana geldiğini, bunlardan birinin Mâverâünnehir ve Türkistan olduğunu belirtmişlerdir (bak. Özgüdenli 2003).

¹⁸ Soğd vadisinin güneyinde ve bu vadiye bakan yüksek bir yerde kurulan büyük ve meşhur bir şehirdir. Büyük sur ve hendeği olan Semerkand'ın ortasından bir ırmak geçer. Mahalleleri ile her evde sular akar. Şehrin binaları ağaç ve balçıktandır. Halkının çoğu olgun ve güzel yüzlüdür. Özellikle Emîr Timur döneminde öyle bayındır kılınmıştır ki, İran ve Turan'da onun benzerini görmek mümkün değildi. İmarı, Uluğ Bey zamanında daha da artmıştır. Uluğ Bey, özellikle şehrin merkezinde büyük bir medrese, hangâh ve dışında da bir rasathane inşa ettirmiştir. Meşhur Zic'ini/kozmoloji cetvellerini orada tertip etmiştir (Kâtib Çelebi 2013: II/561-64).

¹⁹ Asıl adı Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib olup isnâaşeriyye'nin dördüncü ve İsmâiliyye'nin üçüncü imamı kabul edilen tâbi'dir (Kılavuz 2013).

²⁰ Timur'un dördüncü oğlu. Timurlu hükümdarlarından Şâhruh (sal. 1405-1447), hem edip, şair ve sanatkarları himaye etmiş hem de onların Herât'a gelmelerini sağlamıştır. Memlük Sultanı Çakmak'ın istediği beş adet nâdir dinî eserin, Şâhruh'un kütüphanesinde bulunması ve onlardan birer nüsha istinsah edilerek Mısır'a gönderilmesi, Herât'ın onun zamanında bir ilim ve kültür merkezi olduğunu göstermektedir. Ayrıca Lutfî, Sekkâkî, Seydî Ahmed Mîrzâ gibi Türkçe yazan şairlerin yetişmesi, Türk edebiyatının en güzel örneklerinden *Bahtiyar-nâme*, *Mî'râc-nâme*, *Kutadgu Bilig*, *Tezkiretü'l-evliyâ* ve *Atebetü'l-hakâyik* gibi eserlerin, Uyгур hattı ile kaleme alınması, sarayda Türkçeye gösterilen ilgiyi göstermektedir (bak. Aka 2010).

²¹ Şâhruh Mirza'nın oğlu ve Timur'un torunu olan Baysungur, edebiyat ve güzel sanatlara olan ilgisiyle tanınmıştır. Nitekim Herât'taki kütüphanesinin zamanının bir sanat merkezi haline getirmiş ve 1431'de Tûs, Nişâbur ve Esterâbâd'a genel vali olmasına rağmen Timurlular'ın Herât'ta ortaya koymuş olduğu kültür ve sanat hayatının çekiciliği yüzünden buradan pek ayrılmamıştır. Türkçe, Farsça ve Arapça şiir söyleyen, Türk soylu ünlü şair Emîr Hüsrev-i Dihlevî'ye hayran olan, özellikle Farsçayı çok iyi bilen Baysungur,

âlimlerle birlikte oturmuştu. Padişahın önünde bir **gül** (گل), bir **yay** (کمان) ve bir **kadeh** (ساجر) konulmuştu. Padişah, o gülü aldı ve kadehin kenarına koydu, ardından yayı aldı ve çevirdi. **Kel Şâir** hemen oturduğu yerden ayağa kalktı, dışarı çıktı ve bir enâr/nar tepsisi hazırlayıp huzura getirdi ve sultana sundu. O an mecliste hazır olarak bulunanların gönüllerinde/içlerinde, nar taneleri gibi hayret düğümleri oluştu; o remzin/sembolün ihtiva ettiği anlamı kavrayamadıkları için gönül ocaklarında/içlerinin derinliklerinde hasret ateşleri tutuştu. Sonunda **Kel Şâir**'den bu meselenin hikmetini öğrenmek istediler, bu karmaşık ve zor durumu çözerek bu duruma açıklık getirmesini ona bıraktılar. Kendisinden istenilen açıklama için şöyle dedi; "Sultan hazretleri (mülkü daim olsun), gülü alıp kadehin kenarına koyduklarında, "گل /gül" ve "ساجر /sâgar" kelimeleri bir araya gelince yazı olarak "کل شاعر /**Kel Şâir**" kelimesini oluşturur. Ben padişahın gerçekleştirdiği bu harekettan bana bir işarette bulunduğunu/mesaj verdiğini anladım. Daha sonra yayı çevirdiler. "کمان/Yay", "قوس /yay" demektir. Eğer "قوس" kelimesi ters çevrilirse "سوک /sûk" olur. "Sûk", "بازار /pazar" demektir. "بازار /pazar" kelimesinin tashîf²² olunmuş/bozulmuş hâli "نارار/nâr âr"dır. Hasılıkelam bu durumda padişahın işaretinden oluşan anlam şöyle olmaktadır; "کل شاعر نار آر / **Kel Şâir nar getir**". Padişahın verdiği bu işaretle hemen dışarı çıktım ve nar getirdim. Mecliste bulunanlar bu hikâyeyi duyunca onun sezgi gücü ve kavrama yeteneğine hayran kaldılar ve onu övdüler. O mevkî yüksek yüce padişahın emriyle o narla dolu tepsiyi, kırmızı ve beyaz altınla doldurdular ve **Kel Şâir**'e ödül olarak verdiler.

Molla Câmi'nin Mevlânâ Hamîd-i Kel Övgüsüne Yazdığı Nükteli Şiiri

Âlî-cenâb /alicenap, **vilâyet-meâb** /veliliğe sığınak olan, **hidâyet-intisâb** /hidayete ermiş, **câmi'u's-şerâyî** ve'l-**hakâyık** /şeriatın hakikatleri ve sırlarını toplayan, **kâşifü's-serâyir** ve'l-**dekâyık** /sırları ve anlaşılması güç olan incelikleri keşfeden, **el-müzeyyen sahayifu'd-dehr be-ismihî es-sâmî** /zamanın/sonsuzluğun sayfalarını yüce ismiyle süsleyen **Mevlânâ Nûreddîn Abdurrahmân-ı Câmi** [Allah onun sırrını mukaddes etsin] (öl. 898/1492)²³, **Muhammed Mü'min Mîrzâ**²⁴'nın hocası **Mevlânâ Hamîd-i Kel** hakkında bir kıt'a söylemiştir. Bu kıt'a, **Amîd-i Kel**'in övgüsüne de uygundur. O kıt'a şu şekildedir:

کلامت بس دقیق افتاده کلا
که در دقت ز مو فرقتش توان کرد
لطاقت در سخن های دقیق
سرت کالماء او کاللون فی الورد

Firdevsî'nin *Şeh-nâme*'sinin giriş kısmından anlaşıldığına göre muhtelif nüshalarını karşılaştırarak 1430'da bir çeşit tenkitli nüshasını hazırlatmıştır. *Baysungurî Şehnâme* adındaki bu eserin giriş kısmının Baysungur tarafından yazıldığı ve şehnâmeciliğin tarihini ilk defa onun incelediği kaydedilmektedir, ancak bu görüşü kabul etmeyenler de bulunmaktadır. Kısa bir süre içinde güzel sanatları zirveye ulaştıran ve İran sahasında henüz tesirini sürdüren Yâkût el-Müstâ'sımî ekolünün en mahir ve en usta temsilcisi olan Baysungur, son derece cesur, hoşsohbet, nazik, hükümlerinde âdil, fakir ve yetimlere karşı müşfik bir kişi idi (bak. Alparslan 1992).

²² Şiirde bazı kelimelerin harflerinin nokta(lar)ını düşürmek, bazılarını yeni nokta(lar) eklemek, sesleri ya da yazılışları birbirine yakın olan harfleri değiştirerek kelimenin ilk anlamını değiştirme sanatıdır (Alî Seydî Bey 2023: 117).

²³ İran edebiyatının yetiştirmiş olduğu son büyük ve çok eser kaleme alan şair, edip, sufi ve bilgini olan Mevlânâ Nûreddîn Abdurrahmân b. Nizâmuddîn Muhammed-i Câmi, aslında İsfahanlı bir ailenin çocuğudur. Babası Nizâmuddîn Ahmed, buradan Câmi'nin Haricî kasabasına göçmüştür. Câmi, 22 Şa'bân 817/8 Kasım 1414 tarihinde burada doğmuştur. Câmi nisbesini ve mahlasını, doğduğu kasabanın bağlı olduğu Câmi şehriden almıştır. Buradan Herât'a giden babasının yanında, Nizâmîye medresesinde okumuş; Uluğ Bey zamanında Semerkand'a gidip orada Bursalı Kadı-zâde-i Rûmî'den, daha sonra Herât'ta Ali Kuşçu'dan riyaziye dersi almıştır. Böylece devrinin bütün ilimlerini öğrenen Câmi, yaşamış olduğu bir aşk macerasının sonunda, tasavvufa yönelmiş, Herât'ta nakşebendî tarikatı şeyhi Sa'duddîn-i Kâşgârî'ye intisap etmiş ve bu şeyhin kızıyla evlenmiştir. 1465'te tekrar Semerkand'e giden Câmi, burada Sultan Hüseyin-i Baykara (öl. 912/1507), Ali Şîr Nevâyî gibi sultan ve emirlerle dost olmuştur. Ancak bundan sonra Otrar/Fârâb ve Taşkend'de bir müddet kalmıştır. Özellikle tasavvufi olan irtibatı ve seyr ü sülukta almış olduğu merhaleler, onun bir şeyh olmasını gerektirirdi; ancak o, kendisini tamamen ilme vermek için özellikle de kendinde başkalarını irşat etmek salahiyetini görmesine engel olan alçak gönüllülüğü sebebiyle üzerine böyle bir vazife almamıştır. Ayrıca kaleme aldığı eserler vesilesiyle şöhreti ve itibarı artıp bütün İslam âleminde yayılan Câmi, 877/1473'te hacca gitti. Hac yolculuğu sırasında güzergâhında bulunan devletlerin başkanları tarafından büyük saygı ve hürmet görmüştür. Hatta Fâtih Sultan Mehmed, Câmi Halep'te iken ona çeşitli hediyeler göndererek onu İstanbul'a davet etmiştir. Ancak Fâtih'in gönderdiği elçi Halep'e vardığında Câmi, oradan Diyarbakır'a geçmiştir. Câmi, hac dönüşünde Hüseyin-i Baykara'nın kendisi için yaptırmış olduğu medresede ders vermeye başlamıştır. Bu arada Hüseyin-i Baykara ile Ali Şîr Nevâyî, Câmi'nin eserlerini yazdırmak için bazı hattatları görevlendirmişler, dönemin meşhur Bihzâd ve Kâsım Ali gibi ressamlarına da bu eserleri süsletmişlerdir. Fâtih gibi oğlu II. Bâyezîd de Câmi'ye yakın ilgi göstermiş ve mektuplaşmışlardır. Câmi'nin şiir, edebiyat nazariyesi, tasavvuf, tefsir, hadis, muamma, Arapça nahiv gibi birçok ilimle ilgili çok sayıda eseri bulunmaktadır (Ateş 1968: 392-393).

²⁴ Sultan Bedîüzzamân Mîrzâ'nın yakışıklı oluşuyla dikkat çeken oğludur. Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın torunları arasında zarafet ve nezaket yönünden ona benzeyen yoktu. Uygun olmayan davranışları ve muhaliflerin ihaneti yüzünden öldürülmüştür (Ali Şîr Nevâyî 1323: 174-175).

Ey Kel! Senin sözlerin o derece derin ve incedir ki incelikte onun farkını bir saç telinden ayırt edebilirsin/anlayabilirsin.
Zarif sözlerinde öyle bir letafet vardır ki ya (sözün) başı su gibidir ya da gülün içindeki renk gibi...

Sultan Sencer'in Gazabından Zekâsıyla Kurtulan Necm-i Ebherî

Şöyle rivayet olunmuştur; fazilet ve kemal gökyüzünün en parlak yıldızı olan **Necm-i Ebherî**, fesahat meydanında belâgat topunu **Enverî-i Ebîverdî** (öl. 589/1189)²⁵’den bile kapıp alırdı. **Necm-i Ebherî**, **Sultan Sencer** (öl. 552/1157)²⁶’ın (Allah ona rahmet etsin ve onu bağışlasın) felek gibi yüce sarayındaki mülâzımlarından/hizmetindeki adamlarından **Yahyâ** adlı birine ilgi duyuyor ve derin bir sevgi besliyordu. Hatta bu aşkını dile getirmiş ve kendi yüzüğünün kaşına “نَجْمٌ عَشِيقٌ بَخِي” yani “Necm, Yahyâ’ya âşık oldu.” sözünü yazdırmıştır. Daima parmağında taşıdığı bu yüzüğünün yüzük kaşıyla ilgilenir, oynar ve ona devamlı bakardı. Ayrıca hicran gecelerinde, ayrılık acısıyla ıssız çölde gezerken yıldız gibi parlayan bu yüzüğün ışıyla yolunu bulurdu. Ancak bir gün onun gammaz bir düşmanı, bu sırrı açığa çıkardı ve meseleyi kötü bir dil ve üslupla **Sultan Sencer**’e iletti;

Beyit

به ناخوب تر صورتی شرح داد
که بد مرد را روز نیکی مباد

(Durumu) kötü bir dil ile açıkladı. Kötü niyetli olan iyi gün görmesin.

Kendisine **Necm-i Ebherî** ile ilgili iletilen bu sözlere çok öfkelenen Sultan, ilk anda tepkisini belli edip göstermedi ve hiçbir şey söylemedi. Ardından **Necm**’i özel bir görüşme yapmak için çağırdı, parmağındaki yüzüğü çıkarttırarak aldı ve “Senin yüzüğünün kaşında ne yazıyor?” diye sordu. Sultanın hiç beklemediği bu sorusu üzerine **Necm**, şaşırıp ve o an dona kaldı. Şaşkınlığını üzerinden atıp kendisine geldiğinde içinden “Ah, şimdi ben ne yapayım? Nasıl bir hile yapıp (bu durumdan kurtulmak için bir) çare bulayım?” diyerek düşünmeye başladı.

Mısra

وہ چه سازم غنچه من کرد گل

Vah (ki şimdi ben) ne yapayım, benim goncam açılıp gül oldu (yani benim gizli aşkım artık ortaya çıktı).

Necm, içinden etrafıca biraz düşündükten sonra padişaha şöyle dedi: Ey sultan! Ey şehriyar!

تا بود انگشترین بر صفحه عالم نشان
باد جاہت را در انگشت وقار انگشترین

Yüzüğüm, bu âlem sahifesine bir nişan oluncaya kadar senin yüceliğin vakar parmağında bir yüzük olsun.

Aydınlık gönüllerde gizli kalmasın diye nakkaşa benim yüzüğümün kaşına “بحم عشق نجی” yani (ey Rabbim) senin aşkın hürmetine beni kurtar yazılmasını emretmişim. Bu gönlü hoşnut eden ustaca tevili ve benzersiz mazereti işiten **Sultan Sencer** tebessüm ederek güldü ve ona “Ey **Necm**, her ne kadar senin bu sözlerinle tevil ettiğini ve kusurunu/gerçeği

²⁵ Farsça edebiyatta kaside tarzının en büyük üstadı kabul edilen Evhadüddîn Muhammed b. Alî b. İshâk-ı Enverî, Horasan’ın Deşt-i Hâverân vilâyetine bağlı Ebîverd ilçesinin Bedene köyünde doğdu için Ebîverdî nisbesiyle tanınmıştır. Genç yaşında Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer’e intisap etmiş, bütün hayatı boyunca, ona ve etrafındakilere çeşitli medhiyeler sunmuştur. Şiirlerinden çok iyi bir öğrenim gördüğü, felsefe, kelâm, mantık, riyâziyyât, edebiyat, astronomi (hey’et) ve astroloji gibi ilim alanlarında geniş bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Sencer’e sunduğu kasidelerdeki mükemmeliyet de onun daha gençliğinden itibaren şiir yazdığını göstermektedir. Enverî, Oğuzlar’ın 548/1153’te Horasan’ı işgal edip Sultan Sencer’i esir almaları üzerine kaleme aldığı vatan duygularıyla dolu trajik bir kasideyi Semerkant hakanına göndererek Sencer’i kurtarmasını istemiştir. Sağlam bir şiir tekniğine sahip olan Enverî’nin hayal gücünün geniş, edebî sanatları ise çok iyi kullandığı görülmektedir. Özellikle edebî sanatları kullanmadaki üstün yeteneği sebebiyle şiirlerinden seçilen birçok beyit veya parça belâgat kitaplarında ve sözlüklerde edebî sanatlara ve kelimelere şahid olarak gösterilmiştir. Şiirlerinde konuşma diline yakın ve akıcı bir dil kullandığı müşahade edilse de çeşitli bilim dallarındaki geniş bilgisi sebebiyle başka şairlere oranla daha çok Arapça kelime ve cümlelere yer verdiği için bu şiirleri anlamak oldukça güçtür. Enverî’nin kasideler, kıt’alar, küçük bir mesnevî, gazeller ve rubailerden oluşan *Dîvân*’ı çok rağbet görmüştür (Karahan 1995; Ateş 1968: 49-54).

²⁶ Asıl adı Ebü'l-Hâris es-Sultânü'l-a'zam Muizzü'd-dünyâ ve'd-dîn Ahmed Sencer b. Melikşâh es-Selçukî olup son Büyük Selçuklu hükümdarıdır. Büyük Selçuklu Devleti’ni yeniden toparlamaya çalıştıysa da özellikle kumandanlar arasındaki nüfuz mücadelesi yüzünden başarılı olamamıştır. Sultan Sencer edip, şair ve âlimleri himaye etmiştir. Evhadüddîn-i Enverî, Mu’izzî, Ferîdüddîn-i Attâr, Ömer Hayyâm, Am’ak-ı Buhârî, Senâî, Reşidüddîn Vatvât gibi edip ve şairler; Ömer b. Sehlân es-Sâvî, Abdurrahman el-Hâzinî, Hakîm Ali el-Kâinî, Reyhânî, Şehristânî, Hüsâmeddin İbn Mâze Sadrüşşehîd gibi âlimler onun ihsanlarına nâil olmuştur. Edîb Sâbir ve Nizâmî-i Arûzî ile Müntebüddin Bedî de Sencer’in sarayında bulunmuş önemli simalardır (bak. Özaydın 2009).

gizlediğini bilsem de senin suçunu affettim ve suçlarının üzerine bağışlama çizgisini çektim yani senin bütün hata ve kusurlarını bağışladım.” dedi.

Nazm

به شاهد نظر کردن آنرا رواست

که داند بدین شهادتی عذر خواست

(Eğer) güzellik karşısında özür beyan edilebiliyorsa şahide/güzele bakmak uygun olur.

Necm-i Ebherî'nin (sergilediği bu zekice tevil sayesinde) Sultan Sencer'in himayesini kazanıp sarayına girdiği, hatta Sultan'ın en yakınında yer alıp sırdaşı ve mühürdarı olduğu rivayet edilmektedir.

Belagatteki Hüneriyle Haccâc-ı Yûsuf-ı Sekaî'yi Kendisine Hayran Bırakan Kuba'serî'

Haccâc-ı Yûsuf-ı Sekaî (öl. 95/714)²⁷ye **Haccâc-ı Zâlim** lakabı verilmişti. Onunla ilgili şöyle rivayet edilmiştir; **Haccâc**, bir gün Arap fasihlerinin en güzel, açık ve düzgün söz söyleyenlerinden biri olan **Kuba'serî**'ye öfkeyle; “لاخيلك على الأذهم” yani mutlaka senin ayaklarını zincirleyeceğim/ayaklarına bukağı takacağım ve seni zincirle şerefliendireceğim.” dedi. “Edhem” kelimesi Arapçada hem “اسپ سیاه/siyah at”, hem de “ميان بند/kuşak, bukağı, zincir” anlamına gelen bir kelimedir. **Kuba'serî**, sultanın bu sözünü belagatteki ustalığını gösterip farklı bir anlamda yorumlayarak şöyle dedi: “Mutlaka sizin gibi bir sultana yaraşacak olan kendi kullarını eşebe/kordonlu kır ata ve edheme/siyah ata bindirmektir.” **Haccâc**, **Kuba'serî**'nin kendisinin kastettiği maksadı anlamadığını, düşünce atını yanlış yolda sürmekte olduğunu ve yanlış tarafa yöneldiğini düşünerek şöyle dedi: “el-hadîd, el-hadîd” yani “Ey **Kuba'serî**, sen yanlış yaptın, benim “edhem”den kastım “hadîd”dir.” Çünkü birden fazla manası olan “hadîd” kelimesi hem “hadîd/demir kuşak, zencir” hem de “tiz/seri, çevik” anlamına gelir. **Kuba'serî**, **Haccâc**'ın kastettiği “hadîd”in “demir” manasını görmezlikten gelip onun daha mülayim olan anlamını esas alarak şöyle dedi: “Şüphesiz senin gibi bir padişah için en uygun olan şey, hizmetçilerini “tiz/çevik” atlar üzerine bindirmektir.” **Kuba'serî**'nin verdiği bu cevaba **Haccâc** tebessüm etti, hükümlerlik elbisesinin yenini sallayarak **Kuba'serî**'nin belagatinin yetkinliğine ve fesahatinin üstünlüğüne övgülerde bulundu. **Haccâc**'ın altın yaldızlı felek gibi yüce eyerinin altında onun gibi hızlı koşanın asla görülmediği zamanın en çevik ve süratli Arap soylu bir atı vardı. Gecenin edheminden/siyah atından ve nehârın/gündüzün eşhebenden/kordonlu kır atından onun gibi güzel bir at hiç doğmamıştı. **Haccâc** bu atını, süslü eyeri ve dizginiyle birlikte **Kuba'serî**'ye hediye etti.

Belagatteki Maharetiyle Hakareti Muhatabına İade Eden Ferezdak

Rivayete göre, **Kadı Ebu'l-adl-i Şâmî** ve onun nayibi **Dımaşk**²⁸ Mahkemesi'nin kapısında oturmuşlar, bir mesele hakkında konuşup tartışıyorlardı. Arap fasihlerinin en düzgün ve açık, güzel ve düzgün söz söyleyenlerinin en etkili ve belagatli söz/şiir söyleyen şairlerinden biri olan **Ferezdak** (öl. 114/732)²⁹, rüzgâr gibi koşan, şimşek gibi hızlı

²⁷ Zalim lakabıyla meşhur Emevî valisidir. Haccâc, Irak'ı çok sert tedbirler alarak yönetmiştir. Onun, seleflerinden Ziyâd b. Ebîh'in tutumundan daha sert olan bu tavrını, Kûfe'ye girdiği zaman besmelesiz okuduğu, Arap edebiyatında önemli bir yeri bulunan meşhur hutbesinde de görmek mümkündür. Irak'ta Emevîler'e muhalif olan her hareketi kanlı bir şekilde bastıran Haccâc'ın bu çok sert yönetiminden kaçanlar ya silâha sarılıp muhalif hareketlere katılmış ya da Hicaz Valisi Ömer b. Abdülazîz'e sığınmışlardır. Bu durum, daha sonra Haccâc'ın Ömer b. Abdülazîz ile sürtüşmesine ve Ömer b. Abdülazîz'in Medine valiliğinden azledilmesine sebep olmuştur. Haccâc, 697 yılında yetkileri daha da arttırılarak bütün doğu illerinin valiliğine tayin edilmiştir. Onun valiliği sırasında Hâricîler'in İran'daki, Mutarrif b. Mugîre'nin Medâin'deki, Şebîb b. Yezîd'in Musul'daki ve Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın Horâsân'daki isyanları bastırılmıştır. Haccâc Emevîler'in muhaliflerine karşı çok sert ve acımasız davranmış, aralarında Enes b. Mâlik'in de bulunduğu pek çok kişiye zulmetmiş, meşhur muhaddis ve müfessir Saîd b. Cübeyr dâhil binlerce kişiyi öldürtmüş, kendisine yeminle biat ettirmiş, yeminlerinden dönenlere mürted muamelesi uygulamış, Müslüman oldukları halde mevâliden haraç ve cizye almıştır (bak. Aycan 1996).

²⁸ Bilâdüşşam yani Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün bölgesinin en önemli merkezlerinden biri Dımaşk/Dımaşkuşşam'dır. Şehir 927/1521 yılından itibaren kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine geçmiş ve bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin bir paşalık merkezi olmuştur. Dımaşk olarak bilinen adını da Arapça kaynaklarda bütün Suriye bölgesini ifade etmek için kullanılan Şam'a terk etmiştir. Günümüzde de Türkçede Şam adıyla kaydedilmektedir (bak. Tomar 2010).

²⁹ Asıl adı Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî olup Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biridir. Babası ona, amcasının da adı olan Hemmâm isminin küçültmeli şekli olan Hümeym diye hitap etmiştir. Yüzü veya alt dudağı somuna benzediği için kendisine bu anlama gelen “Ferezdak” lakabı verilmiş ve bu lakapla tanınmıştır. Uzun bir ömür süren Ferezdak genellikle dinî vecibelere karşı ilgisiz kalmış, hayatının sonuna kadar içkiye ve eğlenceye olan düşkünlüğü devam etmiştir. Ancak babasından devraldığı cömertlik hasletini ömür boyu sürdürmüştür. Ferezdak'ın şiiri büyük ölçüde Câhiliye şiirinin etkisinde olup âdeta yerleşik hayattan etkilenmemiş bir bedevî şiiri gibidir. Güçlü yapısı, akıcı üslûbu, belâgat ve fesahati ile kendine has bir tarzı vardır.

hareket eden bir katırın üzerinde mahkemenin kapısına geldi. Tesadüfen o an kasırğa özelliğine sahip soğuk ve güçlü bir rüzgâr ile ateş fitratlı şimşegin etkisiyle gürültülü bir ses duyuldu. Kadı'nın nayibi zarafet göstererek şöyle dedi; "بلحية العدل" yani "بر ريش بار" /sakalina yağdırayım!" **Ferezdak**, bu fırtına gibi sözü ve alaycı söylemi duyunca sinirlendi ve geri dönerek şöyle dedi: "افتح العين و المولى حاضر" /Gözünü aç, efendi hazır ve nazırdır" **Ferezdak**'ın bu sözlerinin hem övgüyü hem de eleştiriyi içerdigi basiret sahiplerinin indinde malum oldu. Onun övgüsünde şöyle denmiştir:

Nazm

چشم بگشای این چه بو العجیبی است
مولوی حاضر این چه بی ادبی است

"Kendine gel, bu ne şaşkınlıktır? Efendi burada, bu ne saygısızlıktır?"

Zem yönünde ise şunu söylemiştir:

Nazm

عين مكسور عدل را مفتوح
كن كه قاضی از آن رسد به فتوح

Adaletin kırık gözünü aç ki kadı ondan zafere ulaşsın.

Hasılıkelam "بلحية العدل" ifadesinden kastedilen şey "kadı"dır.

Nazm

آیگینه است خاطر شعرا
هر كه آن را شكست شد مجروح

Şairlerin kalbi, ayna gibidir. Her kim onu kırarsa, (şüphesiz kendisi de) yaralanır.

Alî Şîr Nevâyî ve Musahibi Mevlânâ Sâhib-dârâ Hakkında Nakledilen Meşhur Bir Hikâye

Mevlânâ Sâhib-dârâ³⁰, Ulu emir **Alî Şîr Nevâyî** (ö. 907/1501)³¹'nin mülazımı ya da musahibi idi. **Nevâyî** ona büyük ilgi gösteriyor, çok inayet edip iltifatta bulunuyordu. Hatta onun övgüsünde yirmiye yakın Türkçe ve Farsça kıt'a ve gazel yazmıştır. Bu gazellerden biri, onun evinin havuzunun kitabesi için yazdığı şiiridir. O şiirin matla beyti şu şekildedir:

Anlam derinliği sebebiyle şiirini şerhedenler arasında farklılıklar görülür. Teşbih, mecaz, kinaye gibi sanatları ustaca kullanmış, ifadelerinde icâzı tercih etmiş ve garîb (nâdir) kelimeleri hissettirmeden kullanmaya çalışmıştır (bak. Ergin 1995).

³⁰ *Bedâyi' u'l-vekâyi'*'nin yazarı Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsıfî'nin anne tarafından yakın akrabası olan Mevlânâ Sâhib-dârâ, Emîr-i Kebîr Alî Şîr'in yakın dost ve musahiplerindendi. Hatta Emîr Alî Şîr'in diğer dost ve yardımcılarından daha çok ona yakın ve imtiyaz sahibi olduğu için, sürekli onun lütuflarının gölgesindeydi. Nitekim Nevâyî, Sâhib-dârâ için "Manga ol kim enîs ü sâhibdur /Tün (ü) kün hem-dem ü musâhibdur (: Kim bana dost ve arkadaş olursa o benim için gece ve gündüz yâr ve sohbet arkadaşı olur.)" beytini söylemiştir. Nevâyî'nin tertip ettiği meclislerin müdâvimlerinden olup yetenekli kişileri Nevâyî ile tanıştırmak için bu meclislere getirirdi. Nitekim Vâsıfî'yi daha 16 yaşında iken bu meclislerden birine getirmiş ve Nevâyî ile tanıştırmıştır. Özellikle tarih düşürme sanatında başarılı ve meşhur olan Mevlânâ Sâhib-dârâ, Alî Şîr'in ölümü üzerine terkib-bend nazım şekliyle bir mersiye kaleme almıştır. Bu mersiyede yer alan beyitlerin birinci mısraı ebced hesabına göre Alî Şîr'in doğumuna, ikinci mısraı ise ölümüne tarih olarak tanzim edilmiştir. Ayrıca Muhammed Şeybânî Han'ın 912/1507 yılının Zilhicce/Nisan ayının sonunda, Karşî ve Nesef de denilen Nahşeb şehrinde yola çıkıp 14 gün sonra Dârü's-saltana olarak da anılan Herât'a gelmesi üzerine terkib-bend şeklinde bir övgü şiiri yazmıştır. Bu şiir, zahirî anlamıyla devlete dua, batınî anlamıyla ise Dârü's-saltanat Herât'a doğru sefere/yola çıkma ve ulaşma tarihini ihtiva etmektedir. Birinci mısraların tamamı, ebced hesabına göre Herât'a doğru sefere çıkma tarihini, son mısraların bütünü de sultanın Herât'ı fethine işaret etmektedir (bak. Kartal 2021).

³¹ Uygur kabilesinden olan Kîçkine Bahşî'nin oğlu olup 844/1441'de Herât'ta doğmuş ve 906/1501'de yine bu şehirde vefat etmiştir. Yazdığı manzum ve mensur eserleriyle sadece Çağatay edebiyatının değil, bütün Türk edebiyatının en seçkin ve önde gelen simalarından biridir. Ayrıca Farsça Dîvân'ı ve Mecâlisü'n-nefâis adlı tezkiresiyle de İran Edebiyatı'nda çok üstün ve önemli bir konumu vardır. O, hayatı boyunca kendini yetiştirmekle meşgul olmuş, sonsuza kadar ismini yaşatacak eserler yazmaya, güzel ve parlak şiirler söylemeye gayret ve çaba sarf etmiştir. Fıtraten her ne kadar Farsça ve Türkçe şiir söylemeye kabiliyeti varsa da, o daha ziyade Türkçe şiirler yazmıştır. Devletşâh'ın ifadesiyle Türkçede üstat, Farsçada ise fazilet sahibidir. Farsçanın çok muteber olduğu, Fars Edebiyatı'nın Molla Câmî ile zirvede bulunduğu ve münevverlerin Farsça konuşmayı ve şiir yazmayı meziyet olarak kabul ettikleri bir dönemde, O, Muhâkemetü'l-lugateyn isimli bir eser kaleme alarak Türkçenin birçok yönden Farsçadan daha üstün bir dil olduğunu savunmuş, bunu Türkçe ve Farsçadan getirdiği örnekleri kıyas ederek ispat etmiştir. Hatta Türkçe ile de yüksek, gelişmiş ve tekâmüle ulaşmış bir edebiyat meydana getirilebileceğini bizzat Türkçe yazdığı eserleriyle ortaya koymuştur. Hem bu tavrıyla hem de söylemleriyle yeni yetişen genç şairleri Türkçe yazmağa teşvik ederek özendirmiştir. Bütün bunlar onun kültür ve edebiyat hayatımızdaki yeri ve hizmetini daha iyi göstermektedir (Ateş 1968: 454-55; Levend 1965; Togan 1964; Kut 1989; Sâm Mîrzâ 1346: 334; Câmî 1371: 108; Devletşâh 1901: 495; Kartal 2000, 2003).

این خانه که از خانه چشم است نشانه
چون مردم چشم است در او صاحب خانه
Bu ev, göz evinden bir işaret gibidir, çünkü oranın ev sahibi gözbebeğidir.

Anlatılacak bu hikâye hem çok meşhurdur hem de tamamen gerçektir. Bir gün **Nevâyî**'nin yoldaşı olarak atla yol alırken aniden **Nevâyî**'den yellenme sesi duyuldu. **Nevâyî**, zarif bir şekilde ve samimi olarak **Mevlânâ Kemâleddîn Sâhib**'in sahip olduğu güzel ve iyi davranışlarını belirtti. O an **Mevlânâ Kemâleddîn Sâhib** şöyle dedi:

هله مخدوم این چه تعظیم است
بنده را این چه جای تکریم است
Ey mahdum, bu ne büyük bir saygıdır; ben kulun için bu nasıl bir şereftir.

Nevâyî, bu latifeden dolayı gayet mutlu oldu ve çok güldü. Hemen o atı **Mevlânâ Sâhib**'e hediye etti ve şöyle dedi: "Bu atı sür ki her iki anlam da doğru olsun." Aziz kişilerin çoğu bu hikâyeyi böyle nakleder ve anlatırlar; ancak akıl yoluyla buna karşı çıkanlar, **Mevlânâ Sâhib**'in **Nevâyî**'ye şu cevabı verdiğini söylerler: "Ey mahdûm/efendim! Saygıyı bir kenara bırakın, **Sâhib-dârâ**'nın sahip olduğu güzellikleri söyleyin. Zarafet sahibi kişilerin vakıf olacağı gibi bu sözlerin öncekilerin tarzından daha etkili bir şekilde ifade edilmesi, **Nevâyî**'nin nazik ve hassas ruhuna daha hoş/uygun ve zarif bir şekilde iletilmesi gerekirdi. Çünkü onun bu zarafeti, ona bunu doğrudan ve açıklıkla ifade edemeyecek kadar hassas ve ince bir hüviyetteydi. Bununla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki her zaman onun etrafındaki dostları, onun bu sözlerini söylerler ve terennüm ederlerdi:

چه بگویم که ترا نازکی طبع لطیف
تا به حدی است که آهسته دعا نتوان کرد
Ben ne söyleyeyim, senin hoş ve zarif olan fitratın o kadar ince ve narin ki sessizce bile dua edilemez.

Eslem-i Tûsî'nin Nizâmülmülk'e Yazdığı Övgü Dolu Şiiri

Firdevsî-i Tûsî (öl. 411/1020 [?])³²'nin çocuklarından olan **Eslem-i Tûsî**'nin, **Hâce Nizâmülmülk-i Tûsî** (öl. 485/1092)³³'nin övgüsünde şu rubaiyi yazdığı rivayet edilmektedir:

عالم همه پرگار و کف خواجه نقط
پیوسته به گرد نقطه می‌گردد خط
محتاج به تو که و مه و دون و وسط
کس را ندهد خدای دولت به غلط
Bütün kâinat (bir) pergel, **Hâce**'nin eli (bu pergelin) nokta(sı)dır. Çizgi daima noktanın etrafında döner. Büyük ve küçük ile alçak ve orta olan herkes sana muhtaçtır. Tanrı sebepsiz yere bir kişiye devlet/talih vermez.

Eslem-i Tûsî, bu rubaiyi **Hâce**'ye sunduğunda, **Hâce**, irticalen hemen şu rubaiyi söylemiştir:

سیصد بره سفید چون سینه بط
کز رنگ دگر نباشدش هیچ نقط
چوپان بدهد روان به دارنده خط

³² İran'ın en büyük hamasi şairidir. 393/1002 yılında Sultan Mahmûd'un sarayına girmiş ancak orada umduğunu bulamayınca Gazne'den Horâsân'a giderek İsmâîl-i Varrâk'ın evinde bir süre kalmıştır. Daha sonra buradan Tacikistan'a giderek Bavendoğullarından Şehriyâr'ın hizmetine girmiş ve orada Sultan Mahmûd'u hicvetmiştir. Şehriyâr, Firdevsî'nin yazdığı bu hicviyeleri alarak yok etmiştir. Mâzenderân'dan Horâsân'a geçen Firdevsî, ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır. Hayatı yoksulluk içerisinde geçen Firdevsî'nin eski destanî unsurları yerleştirdiği *Şeh-nâme*'sini yazarak eski İran tarihini yeniden dirilttiğini şöyle dile getirmiştir: "Bu otuz senede çok zahmet çektim, fakat bu Farsça ile Acem'i ihya ettim." (Vanlıoğlu-Atalay 1994: 91-92).

³³ Asıl adı Ebû Alî Hasan b. Alî b. İshâk-ı Tûsî olup Nizâmülmülk lakabıyla tanınmıştır. İran dili, edebiyatı ve tarihi ile hikmet ve Arap dili sahalarında eğitim görmüştür. Çağrı Bey'in sarayında debirlik, Sultan Alparslan ve Sultan Melikşâh dönemlerinde vezirlik yapmıştır. Devlet adamlığının yanında ömrünü özellikle ilmin gelişmesi için harcamıştır. Bu amaçla birçok yerde Nizâmiye medreseleri tesis etmiş, ayrıca bu medreselerin giderlerini karşılamak için de vakıflar kurmuştur. *Siyer-i Mülûk* olarak da bilinen *Siyâset-nâme* isimli eseri çok meşhur olmuştur (Vanlıoğlu-Atalay 1994: 231-232).

از گله خاص ما نه از جای غلط

Kaz göğsü gibi üzerinde en küçük bir nokta kadar başka bir renk olmayan üç yüz beyaz kuzuyu çoban, bir hat üzerinde sürer götürür. Bu bizim özel sürümüzden kaynaklanır, yoksa yanlış yerden değil.

Matla'î'nin Sultan'a Sunduğu Manzum Ariza (Dilekçe) ve Vâsıfî'nin Sultan'ın Dilinden O Manzumelere Verdiği Cevaplar

Bu hikâyeleri anlatmamın ve bu rivayetleri yazmamın amacı, şanlı hükümdarlar, **İskender**³⁴ kudretli şahların belagat sahibi yetenekli şairleri ve erdem sahibi yetkin âlimleri yüce saraylarında himaye etmeleri, onlara gösterdikleri inayet ve teveccühle kendi kutlu unvanlarını, hasep ve neseplerinin yüce özelliklerini zamanın defterlerine ve gece ile gündüzün sayfalarına (şairler ile âlimlerin) dil kalemleriyle yazmalarını sağlamalarıdır.³⁵

نام نیکو گر بماند ز آدمی

به کزو ماند سرای زرنگار

Eğer bir insandan (ardında) iyi bir ad kalırsa (şüphesiz) o insandan geriye, ondan altınla bezeli bir saray kalmasından daha iyidir.

Kıt'a

شنیده‌ای که معزی چه گفت با سنجر

چو ذکر مدحت اقبال و منت صله رفت

İkbalini methettikten, cömertliğini belirttikten sonra **Mu'izzî** (öl. 518-521/1024-1027 arası)³⁶'nin **Sultan Sencer**'e ne dediğini işitmiştir.

که شعر من پی نشر فضایی که تراست

به شرق و غرب رفیق هزار قافله رفت

Benim şiir(ler)im, senin faziletlerini Doğuya ve Batıya yaymak için binlerce kervanla dost gibi götürüldü.

عطیه تو که وافی به جوع [و] از نبود

ز حبس معده چو آزاد شد به مزبله رفت

Senin bağışların ki, açlık ve tamahkârlığa (asla) yetmedi. Mideden çıkarıldıktan sonra mezbeleğe gitti.

Ancak **Mevlânâ Matla'î** şu şiiri/manzum arizayı sunmuştur:

فصل اول

Birinci Fasil

در خراسان چون نماید حضرت سلطان جلوس

وز در دولتسرا آنجا برآید بانگ کوس

Horâsân³⁷'da **Hazret-i Sultan** tahta oturduğunda, saltanat sarayında kös sesi yükselir.

جا کند بر تختگاه گلشن باغ مراد

³⁴ Tarihte iki İskender vardır. Bunlardan ilki Makedonya Kralı Flip'in MÖ 356 yılında doğan oğludur. Çok zeki, akıllı, kudret ve kuvvet sahibi olup Aristo tarafından yetiştirilmiştir. Yirmi yaşında hükümdar olmuştur. Yunanistan'ı zapt ettikten sonra Anadolu, Suriye, Mısır, İran ve Hindistan'ı fethetmiştir. Oradan Çin'e geçmiş ve burada bengi suyu aramıştır. İkinci İskender ise vaktiyle Yemen'de hüküm süren Arap hükümdarlardan Hârisü'r-râyiş'in oğlu Zülkarneyn lakabıyla meşhur olan peygamber olduğu söylenen kişidir. Çin seddini yapan ve bengi suyu arayanın bu olduğu rivayet edilmektedir (Onay 1992: 221-222).

³⁵ Sultanların hem isimlerinin bu dünyada baki kalmasının yolunun şairlerin şiirleri olduğu hem de bilginlerle iyi münasebetler kurup geçinmeleri gerekliliği hususu hakkında bak. Kartal 2019: 103-110.

³⁶ Selçuklular döneminin tanınmış saray şairlerinden olan Emîr Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülmelik-i Mu'izzî, Sultan Alparslan'ın şairi Abdülmelik-i Burhânî'nin oğludur. Nişaburlu olduğu tahmin edilmektedir. Özellikle Sultan Melikşâh'ın şairi olduğu için onun sahip olduğu Muizzüddîn lakabından dolayı Mu'izzî mahlasını almıştır. Hem Sultan Melikşâh hem de Sultan Sencer döneminin melikü's-şu'ârâsı olmuştur. Onun Farsça şiirlerinden oluşan *Dîvân*'ı yaklaşık on sekiz bin beş yüz beyitten oluşmaktadır (Ateş 1968: 23-25).

³⁷ Eski Farsçadaki hur/güneş ve âsân/âyân "gelen, doğan" kelimelerinden meydana gelen Horâsân ismi, "güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi" anlamına gelmektedir. İslâm coğrafyacılarına göre genellikle Horâsân doğudan Huttel (Tacikistan'da Kul'ab çevresi), Gur (Orta Afganistan) ve kısmen Sicistan (Sistan); güneyden Deştülû ve Kirman ile Rey arasındaki Fars toprakları; batıdan Deştikevîr'in batı kısmı ve Taberistan ile Cürcân; kuzeyden de Türkmenistan'ın bir bölümü, Hârizm ve Mâverâünnehir tarafından çevrilmiş geniş bir alanı kapsamaktadır (bak. Çetin 1998).

رونق گیتی دهد مانند پور فیلقوس

Murat bağının gül bahçesinin tahtı üzerine oturur, **Feylekos**³⁸’un oğlu gibi dünyaya parlaklık verir.

از نسیم دلگشای عدل سلطانی شود

این کهن زال جهان آراسته چون نو عروس

Sultanlığının adaletinin gönül açan esintisinden bu yaşlı dünya yeni gelin gibi süslenmiştir.

بس که عدل او ضعیفان را قوی هیکل کند

موش گردد چون پلنگ و پشه مانند خروس

Onun adaleti, tıpkı farenin kaplan, sivrisineğin horoz olduğu gibi zayıfları güçlü kılar.

شرمساری یافتی گر زنده بودی پیش او

از شجاعت رستم و از عدل و حکمت جالnos

Eğer onun yanında yaşasaydın **Rüstem**³⁹’in cesareti ile **Câlînûs** (öl. 200[?])⁴⁰’un adaleti ve hikmetinden utanırdın.

هرکسی از خدمتی زان آستان گیرد شرف

از دعاگویی گروهی، فرقه‌ای از خاکبوس

O eşiğe, (sultan için) dua eden bir grup ve ayağının toprağını öpen bir fırka gibi hizmet eden herkes, etmiş olduğu bu hizmetten şeref kazanır.

تا کنم جایی دعا من هم ز شه خواهم کنون

موضع ویرانیو را از جوار شهر طوس

Şimdi ben hem dua edeceğim hem de **Tûs** şehri⁴¹ civarında ve **Vîrânyû/Vîrânî** mevziinde bir yer isteyeceğim.

فصلهای مطلعی را واصفی گوید جواب

از زبان پادشاه کامگار کامیاب

Matla’î’nin fasılları/şiiirleri için **Vâsîfî** mutlu ve bahtiyar sultanın dilinden nazire söyledi.

Mevlânâ Vâsîfî’nin cevabı şu şekildedir:

تا رسیدند از جناب ما به عز خاکبوس

دولت و اقبال بر چرخ برین کوبند کوس

³⁸ İskender’in babası Philippos’un adı olup Filefûs şeklinde yazıldığı gibi Feylefûs ve Feylekûs olarak da zikredilmektedir (Kaya 2000: 558).

³⁹ Nerimân’ın torunu, Zâl’in oğlu olup Keykubâd’ın asrından Keyhüsrev’in saltanatı sonuna kadar cihan pehlivanı ve emîrû’l-ümerâ olarak anılmıştır. Zâbilistân ve Seyistân’ı tasarrufunda bulunduran Rüstem’in yaklaşık sekiz yüz yıl ömür sürdüğü söylenmektedir. Tehemten lakabıyla da anılan Rüstem, Bijen’i atıldığı kuyudan kurtarmıştır (Onat 1992: 13).

⁴⁰ Batı Anadolu’daki Pergamon’da doğmuştur. Asıl adı Galenos olup bu isim İslâmî literatürde Câlînûs şeklinde şöhret bulmuştur. Câlînûs Bergama, Smyrna (İzmir), Corinthos ve İskenderiye’de tıp öğrenimi görmüştür. Daha sonra Roma’ya giderek Vali Boethius’un himayesinde anatomi çalışmalarında bulunmuş, ayrıca çoğu Aristocu filozoflardan oluşan felsefecilerle temasları olmuştur. Metot olarak Antikçağ tıbbındaki aklı istidlâl yanlılarının görüşlerini benimsemiştir. Câlînûs, Hipokratik tıp ilmi ve ahlâkına sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte tecrübenin önemini inkâr etmemiş, bizzat Hipokrat ve takipçilerinin tecrübî metoda yoğun şekilde başvurduklarını ifade ederek Hipokrat tıbbına dair gelenekleşmiş yorumu aşmaya çalışmıştır. Câlînûs İslâm dünyasında gerek tıp gerekse ahlâk teorileri bakımından hayli tesirli olmuştur. Ancak “İslâm dünyasının Câlînûs’u” lakabıyla tanınan ve *el-Hâvî* adlı eserinde onun kitaplarından çok faydalanan Ebû Bekir er-Râzî’nin *Kitâbü’ş-şükûk ‘alâ Câlînûs* adlı bir eleştiri kaleme almış olması, onun İslâm dünyasında mutlak bir otoriteye sahip olmadığının erken işaretlerinden biri sayılabilir (bak. Kutluer 1993).

⁴¹ Kuruluşu Büyük İskender dönemine kadar uzanan, Pîşdâdîler hânedarından Cemşîd’e dayandırılan Tûs’un harabeleri, bugün Horâsân eyaletinde Meşhed’in yaklaşık 25 km. kuzeybatısında yer almaktadır. İbn Hurdâzbih, Tûs’u Nîşâbur-Serahs yolu üzerinde göstermektedir. Ya’kûbî, Tûs şehrinde yaşayan halkın büyük çoğunluğunun İranlı olduğunu söylemiştir. İstahrî şehrin Nîşâbur’un kuzeydoğusunda bulunduğunu ve Tûs, Râdkân, Tâberân, Bezdgûr, Nûkân kasabalarından meydana geldiğini belirtmektedir. *Hudûdü’l-âlem*’de Tûs’un dağlar arasında bir şehir olduğu ve dağlarında fîrûze, bakır, rastık taşı gibi madenlerin bulunduğu kaydedilmektedir. VII./XIII. yüzyıl müellifi Yâkût el-Hamevî, Tûs’un Nîşâbur’a 10 fersah (yaklaşık 60 km.) mesafede yer aldığını, Tâberân, Nûkân adlı iki kasaba ve 1000’den fazla köyünün olduğunu yazmaktadır. Zekerîyyâ el-Kazvînî, Tûs şehrini Tâberân ve Nûkân adlı iki mahalleden ibaret göstermiştir. Tûs’a Câm yoluyla ulaşan İbn Battûta’ya göre de şehir Horasan’ın en büyük yerleşim yerlerinden biriydi. Hâfız-ı Ebrû da Tûs’tan mâmur bir şehir diye söz etmiştir (bak. Kurtuluş 2012).

Efendimizin toprağını öpme şerefine ulaşınca kadar onun devlet ve ikbal kösü arşta yankılsın.

ارتفاع تخت ما را عرش اگر ببند شود
کنگر او از خجالت سرخ چون تاج خروس

Eğer arş, bizim tahtımızın yüksekliğini görse, kubbesinin en yüksek yeri utanc(ın)dan horozun tacı/ibiği gibi kızarıp kırmızı olur.

می کند ترتیب نجار قضا از صبح و شام
تخته‌ها از بهر تخت ما ز عاج و آبنوس

Kaza ve kader marangozu, bizim tahtımız için sabah akşam, fildişi ve abanozdan tahtalar hazırlar.

هست گویا مطبخ ما چرخ کز صبح و نجوم
میده بر یک جانب است و جانب دیگر سبوس

Felek sanki bizim mutfağımızdır; sabah aydınlığı unumuz, yıldızlar ise susamımızdır.

بندگی کردی به جان، بودی اگر در عهد ما
رستم و افراسیاب و بیژن و گودرز و طوس

Rüstem, Efrâsiyâb⁴², Bîjen⁴³, Gûderz⁴⁴ ve Tûs⁴⁵ eğer bizim dönemimizde yaşasalardı bize kulluk ederlerdi.

موضع ویرانیو جستی ز ما ای مطلعی
همت ما خود از این بخشش نمی‌آرد فسوس

Ey Matla'î, bizden **Virânyû/Vîrânî** mevziini istiyorsun. Ancak bizim kendi himmetimiz, bu cömertlikten dolayı hayıflanıp pişman olmaz.

چون شود ملک خراسان ملک ما گو از تو باش
موضع مذکور با داروغگی شهر طوس

Zikredilen mevzi, (şimdi) **Tûs** şehrinin yönetimine bağlıdır. **Horâsân** mülkü, bizim mülkümüz olunca sen de (o zaman) isteğini söylemiş ol.

فصل دوم

İkinci Fası

سر نهم بر آستان خسرو عالی‌تبار
خدمت این در کنم پیوسته در لیل و نهار

Yüce soylu hükümdarın eşiğine başımı koyup bu hizmete gece ve gündüz bağlanayım.

از جفا‌های حوادث بهتر آن باشد که من
التجا آرم به خاک آستان شهریار

Cereyan eden olayların vermiş olduğu sıkıntılardan kurtulmanın en iyi yolu, şehriyarın eşiğinin toprağına yönelip iltica etmemdir.

کنم خدمت را مخدوم حضرت خادمانه
روزگار از برخوردارم و جهان از کام برم تا

Bu cihandan muradımı alana, zamandan faydalananı kadar Efendimiz hazretlerine yakışacak şekilde hizmet edeceğim.

⁴² İran millî destanında İran düşmanı olarak gösterilen, İranlılarla yıllarca savaşan Turan hükümdarıdır. *Dîvânü Lüğati't-Türk*'te zikredilen Alp Er Tunga'nın bu kişi olduğu söylenmektedir (Yazıcı 1994; Onay 1992: 11).

⁴³ Rüstem'in kız kardeşinin oğludur. Bîjen'i bir avda gören Efrâsiyâb'ın kızı, ona âşık olur. Onunla anlaşarak onu bir sandık içine koyan Münîje sarayına götürerek saklar. Bunu duyan Efrâsiyâb kızına tard, Bîjen'in de katlini emreder. Etrafındakilerin şefaatiyle cezasını bir kuyuda hapse tahvil eder. Bîjen konulduğu kuyuda yedi sene kalır. Dayısı Rüstem bunun haberini alınca, tacir kıyafetinde gelerek kuyuya bir ip salarak onu kurtarır. Münîje'yi de alarak her ikisini başka diyara götürür (Onay 1992: 10).

⁴⁴ *Şeh-nâme*'de geçen ve Rüstem'den sonra gelen en büyük pehlivan olarak kabul edilen kişidir. Babası yine büyük bir pehlivan olan Keşvâd'dır. *Şeh-nâme*'de 80, 78 ya da 76 çocuğu olduğu zikredilmektedir (Cihângîrî 1369: 256).

⁴⁵ Nevrez'in oğlu olan Tûs, İranlı serdarlardandır. Nevrez'in öldürülmesinden sonra, Zâl hükümdarlığı ondan ve kardeşinden alarak Tahmasb'a vermiştir (Âdil 1372: 311).

لیک می‌آید زمستان و من سرگشته را
نی زر و نی پیشه و نی مشفق نی غمگسار

Kış geliyor, ancak benim ne altın ne uğraşı ne sevgi veren ne de teselli edenim var.

لطف سلطان گر نسازد فکر خرج الیوم من
در چنین موسم بود اولی فرارم برقرار

Her ne kadar sultan lutfedip benim günlük nafakamı düşünmese de böyle bir mevsimde önceliğim firar etme üzerine idi.

Mevlânâ Vâsîfî'nin cevabı şu şekildedir;

خسروان دهر و شاهان سکندر اقتدار
می‌کنند از بندگی درگه ما افتخار

Cihan hükümdarları ve **İskender** gibi kudretli şahlar, bizim kapımızda kulluk yapmaktan övünürler.

از برای هر گدای بی‌سروپایی کند
حاصلات بحر و کان را دست جود ما نثار

Her evsiz barksız dilenciler için bizim cömert elimiz deniz ve maden ocaklarının hasılatını saçar.

ابر اگر خود را زند در بحر جود ما، شود
دانه‌های ژاله‌اش هر یک چو در شاهوار

Eğer bulutlar, bizim cömertlik denizimizde yağmurunu yağdırırsa onun jale danelerinin her biri şahlara layık bir inci gibi (değerli) olur.

تا که گردد قبه چتر جهان‌آرای ما
می‌نماید مهر خود را بر سپهر زرنگار

Bizim cihanı süsleyen otağımızın kubbesi ortaya çıkana kadar altınla işlenmiş felek kendi güneşini gösterir.

خرج یومی جست از ما مطلعی کردیم حکم
کش ز هر جا مصلحت باشد دهد دیوان قرار

Ey **Matla'î**! Günlük nafaka bizden talep edildiğinde ona uygun olan her yer için divan karar verir biz de hükmederiz.

فصل سیم

Üçüncü Fasıl

شکر لله کز دعای خسرو گیتی‌ستان
بر کمال مدعای خویش گشتم کامران

Allah'a şükürler olsun ki cihanı zapt eden hükümdarın duası sayesinde kendi arzu ve isteklerimin tamamına kavuşup muradına erdim.

نظم من هر چند نقصان داشت از سهو و خطا
جز هنر چیزی نگفت آن شه ز لطف بی‌کران

Şiirim her ne kadar yanlış ve hatalardan dolayı eksik olsa da o sonsuz lütuf sahibi sultan sanatımdan başka hiçbir şey söylemedi, yani sadece sanatımı övdü.

هم زرم داد و هم از خلق حسن بنواختم
لاجرم از غم شدم آزاد و گشتم شادمان

(Sultan) bana hem altın verdi, hem de güzel ahlakıyla beni onurlandırdı. Şüphesiz böylece gamdan azat oldum ve (son derece) mutlu oldum.

یرغهای ز ان زر خریدم تا مگر کردم سوار
چون ندارد زین از آن باشم پیاده همچنان

O altınla ata bineyim diye bir eyer takımı aldım. Eğer eyer yoksa önceki gibi yürürüm.

واجب آمد این به عرض شه رسانیدن مرا
تا شود واقف ز حال پادشاه خرده‌دان جواب

İncelikleri anlayıp kavrayan hükümdarın benim durumuma vakıf olması için bu cevabı padişaha arz edip ulaştırmak vacip oldu.

Molla Vâsîfî'nin Cevabı

از ازل ما راست چون یکران دولت زیر ران
در رکاب ماست دایم عز و حشمت تولهان

Ezelden beri ve hep devlet izzeti ve şerefiyle bizim kontrolümüz ve rikâbımız/yönetimimiz altındadır.

هست زین لاجوردی بهر رخس ما سپهر
طبلبازی بسته بر وی ز آفتاب خاوران

Felek, bizim atımız için lacivert bir eyerdir. O atın üzerine doğu güneşinden doğan kuşu davulu bağlamıştır.

باشد آن زین مرصع را رکاب از ماه نو
میخ زر از انجم و تنگ از ادیم کهکشان

O süslü eyer için yeni aydan üzengi yapıldı. O üzenginin altın çivisi yıldızlardan derisi de kehekeşandandı.

صبح کافوری پوش زین آورد دوش بر روز
زرفشان قطاس خود دست به خور شعاع در

Gündüz sırtında sabah kokularını bir eyer gibi ve güneşin ışınlarını altın saçan kutâs eliyle getirir.

زین اسپى جست از ما مطلعی باید دهند
آن چه مطلوب وی است از مال ما دیوانیان

Ey Matla'î! Bir atın eyerini arıyorsan bize sorman gerekir. Çünkü onun istediği şey, bizim gibi divanda olanların malıdır.

فصل چهارم

Dördüncü Fasıl

ز مهریر بالای مستولی و نزدیک دی فصل
حریری نی پوشش بهر باشد کرباس مرا نی

Kış mevsimi yakınlıştı, karakış belası istila etti. Örtünmek için bana kirpas/ham bez gerekmediği gibi ipek de gerekmez.

خزان باد کز مپسند و مان بی‌خان من بر
ضریر رنج و محنت اسیر کردم چمن چون

Benim evsiz ve barksız oluşum, hazan rüzgârının çemeni perişan ettiği gibi beni de elem ve mihnete mahkûm etti, hiç sorma.

همگنان دارند در بر جامه الوان همه
من ز جور گردش گردون برهنه همچو تیر

Soydaşlarım/yakınlarımlarımın hepsi tamamen renkli elbiseye sahipken, ben dönen/dönek feleğin cevrenden ok gibi çırılçıplağım.

چون بساط خاک را دربر کشد دریای برف
مرد بی‌پوشش نماند زنده، خاصه مرد پیر

Kar denizi, toprağı örtü gibi kucakladığı/kapladığı için örtüsüz/kıyafetsiz kişi özellikle yaşlı adam diri kalamaz.

پوستین و جامه و دستار می‌باید مرا
هست امیدم که گردد لطف سلطان دستگیر

Bana deri kürk, elbise ve sarık gereklidir. (Bundan dolayı) Sultan'ın lütfunun bana ulaşacağını/yardım edeceğini ümit ediyorum.

جواب

Cevap

چشمه خورشید گردد منجمد از زمهریر

در زمستان گر ز مهر ما نباشد مستنیر

Eğer bizim sevgimiz olmasa, güneş ışığı, kış mevsimindeki karakıştan dolayı donar ve parlaklığını kaybeder.

شعله‌ای از نار قهر ما گر افتد در سحاب

چون شرار از وی برآید ریزه‌های زمهریر

Bizim kahrımızdan bir ateş, eğer bulutların üzerine/arasına düşerse, ondan kıvılcım gibi karakış kırıntıları/tanecikleri çıkar.

رفته دودی بر هوا از مطبخ احسان ماست

پرشرار از کوب رخسند چرخ مستنیر

Bizim ihsan mutfağıımızdan havaya bir duman yükselmiş. Yıldızların kıvılcımlarından dolayı dönen felek parlamış.

برف نبود آنکه افتد در زمستان بر زمین

موی ریزان گشته از سرما ز فرق چرخ پیر

Kışın yere düşen/yağan kar değildi. Bilakis (o yağanlar) yaşlı feleğin başından soğuktan dolayı dökülen saçlardı.

در چنین موسم به حکم ما برو ای مطلعی

پوستین و جامه و دستار از دیوان بگیر

Ey Matla'î! Böyle bir mevsimde, bizim hükmümüze uy. Deri kürkü, elbiseyi ve sarığı divandan al.

فصل پنجم

Beşinci Fasıl

چون در این شهرم نباشد مسکن و کاشانه‌ای

شب نهان کردم به ظلمت روز در ویرانه‌ای

Bu şehirde ne bir meskenim ne de bir evim var. Geceleri karanlığa gizlenirim, gündüzleri harabeye saklanırım.

نی مرا جای اقامت نی مجال رفتنم

نی چنان یاری که شبها گویدم افسانه‌ای

Ne ikamet edecek bir yerim ne (bir yere) gitmeye mecalim ne de geceleri efsane anlatacak bir dostum var.

چون ندارم محرمی زین سان که گویم راز دل

با خودم در گفت‌وگو پیوسته چون دیوانه‌ای

Gönül sırrımı ve bunun gibi derdimi söyleyecek bir sırdaşım olmadığı için divane gibi devamlı kendi kendimle konuşup dururum.

نی مرا یار و نه جایی، نی قرار و نی سکون

دید با حال چنینم درگذر فرزانه‌ای

Ne dostum ne bir yerim ne kararım ne de sükûnum var. Bir bilge benim ne hâlde olduğumu/durumumu görüp geçti gitti.

گفت از درگاه سلطانی چرائی برکنار

رو بدان درگاه از سلطان طلب کن خانه‌ای

Bana: "Niçin sultanın dergâhından uzak duruyorsun? O dergâha/saraya git ve sultandan bir ev iste." dedi.

جواب

Cevap

چیست عالم نزد قدر ما محقر خانهای
وز برای بنده درگاه ما کاشانهای

Âlem bizim nezdimizde nedir? O, tahkir edilmiş bir evdir. Ancak o bizim dergâhımızın kölesi için (bile), bir saraydır.

پیش تاریخ طربافزای بزم و رزم ما
داستان حاتم و رستم بود افسانهای

Bizim iç açan bezm ve rezm tarihimize nazaran **Hâtim/Hâtem** (öl. 578 [?])⁴⁶’ın (cömertliği) ve **Rüstem**’in (kahramanlığı) (yalnızca) bir efsanedir.

بهر گنج خود گدایان را به عالم یافت نیست
در زمان جود و عدل ما دگر ویرانهای

Miskinler kendi hazineleri için dünyaya değer vermezler. Bizim cömertlik ve adalet çağımızda, dünya harabeler gibi kalır.

جمع می‌خواهم به پیش خود به خدمت عنقریب
هرکجا باشد به عالم فاضل و فرزانهای

Kısa zamanda/yakında, nerede olursa olsun, bilgin ve fazilet sahibi olanları himayem altında toplamak istiyorum.

لاجرم گفتیم دیوان را که اندر شهر زود
بهر ملا مطلعی آماده سازد خانهای

Şüphesiz bundan dolayı hemen divana; bu şehirde derhal **Molla Matla’î** için bir ev hazırlasın dedik.

Bu sözler; **Sultan Muhammed Bahadır Han Ebu’l-Muzaffer**’in nişanıdır:

ساکنان آستان عالی عرش احترام
عاکفان کعبه این سده عالی‌مقام

Arş gibi ihtiram gösterilen yüce eşiğin sakinleri, bu yüce kapının Kâbe’sinin müdavimleri,

از امیران رفیع القدر گردون منزلت
کز وجود ایشان بود ارکان حشمت را قوام

Varlıkları, haşmet erkânının dayanağı olan kadri yüksek, felek gibi yüce dereceli emirler,

از صدور صدرآرای رفیع الشأن که شد
درگه ایشان مقام بازگشت خاص و عام

Dergâhları, seçkinler ve halkın başvuru makamı olan, tavır ve davranışlarının yüceliğiyle sadareti süsleyen sadrazamlar,

از وزیران کفایت شیوه کافی که هست
کاروبار لشکر و کشور از ایشان با نظام

Ordu ve ülkenin işlerini elleriyle tanzim eden, yeterlikleri ve yöntemleriyle iş gören vezirler,

از قضاة و از اهالی از وضع و از شریف
از کبیر و از صغیر و از خواص و از عوام

Kadıllardan ahaliye, bayağı/alçak kişilerden şerefli ve yüce kişilere, büyükten küçüğe, havastan avama kadar

جمله می‌باید بدانند اینکه اهل فضل را
همت ما در مقام تربیت دارد مدام

⁴⁶ Câhiliye döneminin cömertliğiyle ünlü şairi olan Hâtim et-Tâî’nin asıl adı Ebû Seffâne (Ebû Adî) Hâtim b. Abdillâh b. Sa’d et-Tâî el-Kahtânî’dir. Tay kabilesinin reisidir. Babası Abdullah o henüz çocukken ölmüş, kendisini zengin ve cömert bir kadın olan annesi Guneyye (Inebe) bint Afîf yetiştirmiştir. Hâtim’in cömertliği, aşırı harcamalarını engellemek için kardeşleri tarafından hapsedilecek kadar iyiliksever olan annesinden gelir. Hâtim, çocuk yaşlarından itibaren cömertliği ve misafirperverliğiyle tanınarak “Cevâd” (Ecved) lakabıyla anılmıştır. Câhiliye devrinde yaşayan üç ünlü cömerten biri olan Hâtim’in bu özelliği darbimesel haline gelmiştir. Bugün dahi birinin cömertliği övülürken “Hâtim’den daha cömert” (ecved min Hâtim) denilmektedir (bak. Tülücü 1997).

Herkes bilmelidir ki biz fazilet ehlini, eğitip yetiştirmek için sürekli desteklemekteyiz.

هرکه رو بر درگه ما آورد باید مراد
ز آن سیب ارباب حاجت راست آنجا ازدحام

Kapımıza gelip yüz süren herkes muradına erdiği için ihtiyaç sahipleri burada toplanıp izdiham oluştururlar.

کرد ملا مطلعی حاجات خود را عرضه داشت
لطف ما هم در جوابش کرد فی الحال اهتمام

Molla Matla'î, kendi ihtiyaçlarını (bir dilekçe ile bize) sundu, biz de hemen (onun bu dilekçesine) lütuf gösterip cevap vermek için ilgilendik.

حکم فرمودیم دیوان را که تا بر وفق صدر
در سرانجام مهماتش کند سعی تمام

Önemli işlerin hiçbir eksiklik ve gecikme olmadan tamamlanması için divana emir verdim.

آنچنان سعیی که تقصیر و تعلل را مجال
ندهد و بدهد همان دم کار او را انتظام

Bu, taksire ve bahaneye fırsat vermeden hemen onun işini düzenleyecek bir çalışma.

فی سنه تسع و عشرين مع تسعمايه
بود در شهر محرم این قضایا و السلام

Bu kaziyeler, 929/1522 yılının Muharrem/Aralık ayında gerçekleşti, vesselam.

صدر عالیقدر شیخ العالم آن عالی مکان
گشته است این حکم را پروانه بی‌ریب و گمان

Kadri yüce, mekânı âlî olan **Sadrazam Şeyhü'l-âlem**, bu hükmü kuşku ve şüpheye yer bırakmadan onayladı.

Sonuç

Tercümesi verilen bu metin, hem Türkistân'da tertip edilen meclisleri yansıtmaması hem de Türkistân'daki sosyal ve kültürel hayata ait bazı bilgileri ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Yukarıda tercümesi verilen bölümden şu sonuçlar çıkarılmaktadır:

Sultanlar özel meclisler tertip etmekte, tertip edilen bu meclislere dönemin önemli şair, âlim ve ileri gelenleri katılmaktadır. İnsanlar sultanlara dilek ve isteklerini belirtmek için dilekçe vermektedirler. Verilen bu dilekçelerin bazen şiir olarak yazılarak sultanın huzurunda okunduğu görülmektedir. Ayrıca sultana verilen bu dilekçelere bazen sultanın ağzından dönemin önde gelen şairleri manzum olarak cevap vermektedirler. Cevap verilen kişiler ödüllendirilmektedir. Sultan adına yazılan menşurlara tuğra çekilmektedir.

Şairler yazdıkları şiirleri bazen dönemin sultanına göndermektedirler. Gönderilen şiirler, ihtiva ettiği hatadan/hatalardan dolayı sultan tarafından beğenilmezse şiir şaire geri gönderilmektedir. Gönderilen şiirden ya da başka sebepten dolayı şair, verdiği cevapla eğer sultanın teveccühünü kazanırsa ya çeşitli ödüllerle mükâfatlandırılmakta ya da sultanın himayesini kazanıp sarayına girmekte veyahut sultanın en yakınında yer alıp sırdaşı ve mühürdarı dahi olabilmektedir. Ayrıca sultanlar, şairlerin yazdıkları şiirlere ya da hazır cevap oluşlarına karşılık onlara kendi özel elbiselerinden giydirmekte, kırmızı ve beyaz altın, dizginli, eyerli, soylu at ve cariye vermektedirler.

Şiiri istinsah eden müstensihin yaptığı hatadan dolayı şiirin şairinin eleştirildiği, bunu öğrenen şairin de hak etmediği bu eleştiriden dolayı eleştirene tepkisini yazdığı bir şiirle dile getirdiği görülmektedir. Eleştiriyi yapan o kişi, yazılan bu şiiri duyduğu zaman hatasını anlayıp şaire eyerli ve dizginli bir at ile uygun elbiseler hazırlayıp göndererek ondan özür dilemektedir.

Sultanların isimlerinin bu fani âlemde baki kalmasının en önemli araçlarından birisinin şairlerin söyledikleri şiirler olduğuna inanıldığı için şairler sultanlar tarafından himaye edilmiş, desteklenmiş ve en yakınlarında bulundurulmuştur. Yine sultanlar, ilimleri iki dünya saadetine vesilesi olan âlimlerle de iyi münasebetler kurmuşlardır. Onlara gösterilen bu inayet ve teveccühten dolayı sultanların kutlu unvanları, hasep ve neseplerinin yüce özellikleri gerek şairler gerekse âlimler tarafından şiir ve eserlerinde zikredilmiş, böylece isimlerinin bu dünyada unutulmaması sağlanmıştır.

Devam edecek...

Kaynakça

- ÂDİL, Mahmûd Rızâ (1372), *Ferheng-i Câmi'-i Nâmihâ-yi Şâh-nâme*, Tehrân: Neşr-i sadûk.
- AKA, İsmail (2010), "Şâhruh" mad., *DİA*, c. 38, s. 293-295.
- ALGAR, Hamid- Ali Alpaslan (1998), "Hüseyin Baykara" mad., *DİA*, c. 18, s. 530- 532.
- ALİ SEYDİ BEY (2023), *Lugatçe-i Edebiyât [İnceleme-Metin-Dizin]*, hzr. Bekir Belenkuyu, İstanbul: dün bugün yarın yayınları.
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (1323), *Tercume-i Mecâlisü'n-nefâis: Mecâlisü'n-nefâis, DerTezkire-i Şu'arâ-i Karn-i Nohum Hicrî*, Te'lîf: Mîr Nizâmuddîn Alî Şîr Nevâî, (be-Sa'y u İhtimâm-i Alî Asgar Hikmet), Tehrân [Bu eserin 1-178. sayfaları Fahri-yi Heratî'nin, 179-409. sayfaları ise Kazvînî'nin Mecâlisü'n-nefâis tercümesini kapsamaktadır.].
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (2001), *Mecâlisü'n-nefâis I (Giriş ve Metin), II (Çeviri ve Notlar)*, hzr. Kemal Eraslan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ALPARSLAN, Ali (1992), "Baysungur, Gıyâseddin" mad., *DİA*, c. 5, s. 276-277.
- AŞURBEYLİ, Sara (2010), "Şirvanşahlar" mad., *DİA*, c. 39, s. 211-213.
- ATEŞ, Ahmed (1968), *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, İstanbul.
- AYCAN, İrfan (1996), "Haccâc b. Yûsuf b. Matar" mad., *DİA*, c. 14, s. 427-428.
- BÂBÜR (2006), *Baburnâme (Vekayi) Gazi Zahîreddin Muhammed Babur*, Doğu Türkçesinden çeviren: Reşit Rahmeti Arat, Önsöz ve Tarihi Özet: Y. Hikmet Baydur, İstanbul: Kabalcı.
- CÂMÎ, Mevlânâ Abdurrahmân-i Câmî (1371), *Bahâristân*, (be-Tashîh-i Doktor İsmâîl-i Hâkimî), Tehrân.
- CÂMÎ, Hasan Nasîrî (1393), *Mekteb-i Herât ve Şi'r-i Fârsî*, Tehrân: İntişârât-i mûlâ.
- CİHÂNGÎRÎ, Alî (1369), *Ferheng-i Nâmihâ-yi Şâh-nâme*, Tehrân: İntişârât-i berg.
- ÇETİN, Osman (1998), "Horasan" mad., *DİA*, c. 18, s. 234-241.
- DEHHUDÂ, Ali Ekber (1373), *Lugat-nâme*, c. I-XIV, Tehrân: Muessese-i İntişârât-i Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân.
- DEVLETŞÂH, Emîr Devletşâh bin Alâü'd-devle Bahtîşâh el-Gâzî esSemerkandî (1901), *Tezkiretü's-şu'arâ*, nşr. Edward G. Browne, Leiden.
- ERASLAN, Saniye (2019), "Türkistanlı Bir Şair: Vâsîfî ve Türkçe Şiirleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, XXIII, 758-774.
- ERGİN, Ali Şakir (1995), "Ferezdak" mad., *DİA*, c. 12, s. 373-375.
- KARAHAN, Abdülkadir (1995), "Enverî, Evhadüddîn" mad., *DİA*, c. 11, s. 267-268.
- KARTAL, Ahmet (2000), "Alî Şîr Nevâî'nin Mecâlisü'n-nefâis İsimli Tezkiresi ve XVI. Asırda Yapılan Farsça İki Tercümesi", *Bilgi*, sy. 13, s. 21-65.
- KARTAL, Ahmet (2003), "Alî Şîr Nevâî'nin Farsça Siirleri", *Bilgi*, sy. 26, s. 147- 80.
- KARTAL, Ahmet (2019), *Türk-Fars Edebî İlişkileri Hakîkate Düşen Gölge*, 2. baskı, İstanbul: doğukütüphanesi.
- KARTAL, Ahmet (2021), "Baykara Meclisi'nden Yansımalar-Alî Şîr Nevâî Etrafında Gelişen Olaylar-İlmî ve Edebî Meclisler 6-", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 26, s. 335-389.
- KÂTİB ÇELEBÎ (2013), *Cihan-nüma*, 2 c., nşr. Said Öztürk, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.
- KAYA, Mahmut (2000), "İskender" mad., *DİA*, c. 22, s. 557-559.
- KILAVUZ, Ahmet Saim (2013), "Zeynelâbidîn" mad., *DİA*, c. 44, s. 365.
- KURTULUŞ, Rıza (2012), "Tûs" mad., *DİA*, c. 41, s. 431-432.
- KUT, Günay (1989), "Alî Şîr Nevâî (ö. 906/1501)", *DİA*, c. 2, s. 449-453.
- KUTLUER, İlhan (1993), "Câlînûs" mad., *DİA*, c. 7, s. 32-34.

- LEVEND, Agâh Sırrı (1965), *Ali Şir Nevaî I, Hayatı Sanatı ve Kişiliği*, Ankara: TDK Yayınları.
- MU'ÎN, Muhammed (1371), *Ferheng-i Fârsî, Şeş cild, Çâp-i heştum*, Tehrân: Çâphâne-i Sipih.
- ONAY, Ahmet Talât (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, hzr. Cemâl Kurnaz, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (2009), "Sencer" mad., *DİA*, c. 36, s. 507-511.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2003), "Mâverâünnehir" mad., *DİA*, c. 28, s. 177-180.
- SÂM MÎRZÂ SAFEVÎ (1346), *Tezkire-i Tuhfe-i Sâmi*, Tashîh u Mukaddime ez: Ruknuddîn Humâyûnferruh, Tehrân.
- SARAY, Mehmet (1992), "Bedahşan" mad., *DİA*, c. 5, s. 291-292.
- STEİNGASS, F. (1975), *Persian-English Dictionary*, Beirut: LibrairieduLiban.
- ŞÜKÛN, Ziya (1984), *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ*, (3 cilt), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TOGAN, A. Zeki Velidi (1964), "Alî Şîr", *İA*, c. 1, s. 349-57.
- TOMAR, Cengiz (2010), "Şam" mad., *DİA*, c. 38, s. 320-325.
- TÜLÜCÜ, Süleyman (1997), "Hâtim et-Tâî" mad., *DİA*, c. 16, s. 472-473.
- VANLIOĞLU, Mehmet – Mehmet Atalay (1994), *Edebiyat Lügati*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- VÂSİFÎ, Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî (1349), *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, (nşr. A. Boldirev), Cild-i evvel, Çâp-i divvom, İntişârât-i Bunyâd-i Ferheng-i Îrân, Çâphâne-i zer.
- VÂSİFÎ, Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî (1350), *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, (nşr. A. Boldirev), Cild-i divvom, Çâp-i divvom, Çâphâne-i zer.
- YAZICI, Tahsin (1994), "Efrâsiyâb" mad., *DİA*, c. 10, s. 478-479.
- Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli* (2016), hzr. Abdulkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu-Mustafa Yıldırım, İzmir.
- <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir>